

Какво ни учат децата, преживели
сексуална злоупотреба и сексуална
експлоатация: Обобщаващ доклад по
изследването по проект „Бамбу“ на
резилианса при децата

Роби Гилигън, Елизабет П. Де Кастро,
Стефан Ванистендал, Джейн Уорбъртън

Доклад, възложен от Фондация „Оук“
Програма за предотвратяване на злоупотребата с деца
Май 2014 г.

Този изследователски проект е възложен от Фондация „Оук“ и е изготвен от Международния управителен комитет на проект „Бамбу“ (“Bamboo”).

Настоящият доклад е написан през май 2014 г. от Роби Гилигън, Елизабет П. Де Кастро, Стефан Ванистендал и Джейн Уорбъртън като съпътстваща студия, допълваща и обобщаваща поредицата от доклади за съответните държави, произтичащи от проект „Бамбу“ – инициатива, насочена към добиване на познания за разбиране на резилианса при децата, подложени на сексуален тормоз и сексуална експлоатация („резилианс“ – от английската дума *resilience*, означаваща гъвкавост, жилавост, издръжливост – бел. прев.). Пълният набор доклади е публикуван наведнъж през май 2014 г. от Фондация „Оук“.

Бамбукът е приет от Фондация „Оук“ и Международния управителен комитет като символ на резилианса у децата, защото бамбукът, когато е подложен на натиск и неблагоприятно въздействие, се огъва, но не се пречупва и продължава да расте. По сходен начин, децата, проявяващи резилианс, продължават да растат, въпреки превратностите.

Съдържанието на този доклад може да се ползва свободно, при условие че се посочва надлежно оригиналният източник.

Примерен метод за цитиране:

Gilligan, R., De Castro, E.P., Vanistendael, S., and Warburton, J., 2014, *Learning from Children Exposed to Sexual Abuse and Sexual Exploitation: Synthesis Report of the Bamboo Project Study on Child Resilience*, Geneva, Switzerland, Oak Foundation.

Съдържание

Съдържание	v
Благодарности	vii
Предисловие	viii
1. Въведение	1
2. Цел, обосновка и дух на изследването	3
3. Замисъл и структура на изследването – силни страни и ограничения.....	5
Предизвикателствата при изготвянето на изследване от този тип.....	7
Подбор на изследваните държави и участници	8
Набиране на изследователските екипи	9
4. Ключови констатации	12
Взаимоотношения и хора	12
Родители.....	12
Баба и дядо	12
Сестри и братя.....	13
Учители	14
Връстници.....	15
Работодатели-семейства	17
Социални въздействия и институционални контексти в ежедневиия живот.....	17
Обикновено бедността е неизменна реалност в живота на младите хора.....	17
Насилието като повсеместна действителност	18
Училището като институция.....	18
Разнообразни източници на подкрепа: професионален персонал, предоставящ услуги, бизнесмени, банди и събития в общността	20
Професионален персонал, предоставящ услуги.....	20
Бизнесмени	20
Банди	22
Събития в общността	22
Лични стратегии на децата	22
Детето е действен „актьор“ в драмата на своя живот	22
Амбиции и надежди на децата	23
Упование на Бог или на хора – подходът на децата при споделянето или таенето на проблеми.....	23

5. Поуки и възможни следствия от изследването	25
Капацитет на децата	26
Значимост на неформалните връзки и подкрепа.....	27
По-широк контекст, в който възниква злоупотребата и рискът от злоупотреба	28
Разбиране на резилианса	29
Резилиансът е понятие, припознато в много култури.....	30
Резилиансът е действително и съдържателно преживяване в живота на много деца	30
Резилиансът може да се променя в хода на времето и в отговор на различни видове натиск.....	30
Резилиансът оказва силно влияние – но не е „вълшебна пръчица“	31
Превенцията на и възстановяването от сексуална злоупотреба/експлоатация изискват внимание на две нива	32
Преживяванията на действителността на всяко дете са уникални.....	33
Сложността налага гъвкави вместо стандартизирани подходи	33
Ако едно дете бъде възприемано като различно в света, в който живее, това носи значителен риск същото дете да стане жертва на посегателство.....	33
Миграцията и мобилността повишават уязвимостта	34
Приоритетни групи	34
6. Заключителни бележки	36

Благодарности

Редица организации и лица заслужават признателност за своя принос към проекта „Бамбу“. Фондация „Оук“ желае да изрази своята дълбока благодарност най-напред на всички членове на Международния управителен комитет – проф. Роби Гилигън, д-р Елизабет Протасио-Де Кастро, Стефан Ванистендал, Шърли Фозард и Джейн Уорбъртън – за техния професионален принос и съвети в целия ход на проект „Бамбу“. Тяхното безгранично уважение към децата, както и изпълненото с подкрепа насочване в продължение на целия процес, беше наистина забележително.

Благодарни сме на Jo Boyden, Daniela Reale, Janis Ridsdel, Linda Theron и Michael Wessells, които предоставиха ценни отзиви по предходни проектни варианти на настоящия доклад и по въпроси, свързани с темата при обсъждане в Лондон.

Бихме желали да благодарим на трите изследователски екипа и на авторите на доклада – Gebre Yntiso, Ayalew Gebre, Rahel Shiferaw и Hiwot Workineh в Етиопия; Галина Маркова, Тома Томов, Харалан Александров, Яна Кацарова, Анет Маринова, Антоанета Матеева, Гергана Попгеоргиева и Анна Кабакова в България; и Helen Veitch, Milan Dharel и Rakshya Ojha в Непал. Благодарим и на неправителствените организации (НПО), които свързваха изследователите с общностите и на техническите и административните екипи в трите държави, които съдействаха на авторите и на изследователските екипи. Отвореният университет във Великобритания (The Open University UK) изготви оценка на всяка част от проект „Бамбу“, за което сме много благодарни.

Издаваме благодарност на Fassil Wolde-Mariam и Таня Ковачева, координатори на програмата във Фондация „Оук“, за тяхната подкрепа и съдействие в Етиопия и България. Също благодарим на Kira Youdina и Mikaila Leonardi от Секретариата на фондацията в Женева за помощта им за координация на проект „Бамбу“.

И най-вече, бихме желали да благодарим на децата, младежите, семействата и членовете на общностите в трите места, предмет на изследването, които предоставяха своите знания и споделяха ценни наблюдения така свободно и щедро по време на интервютата. Житейската история на всеки един от тях несъмнено ще допринесе за проправянето на нови пътеки към резиланс за децата.

Програма за предотвратяване на злоупотребата с деца
Фондация „Оук“

Май 2014 г.

Предисловие

Когато програмата „Предотвратяване на злоупотребата с деца“ на Фондация „Оук“ стартира проекта „Бамбу“ - международен изследователски проект за изучаване на резилианса при деца, подложени на сексуална злоупотреба и сексуална експлоатация, това беше в отговор на конкретна молба от страна на няколко наши партньори. Те бяха съзрели важността на това понятие и ни поощриха да помогнем на сектора да разбере повече за възможните последствия на явлението по отношение на политиките и разработването на програмите.

И ето че няколко години по-късно ние вече успешно сме приключили изследване с деца и младежи за това как те съумяват да се справят с и да преодолеят превратности и изпитания в своя живот – превратности и изпитания, които включват всички форми на злоупотреба и експлоатация, в т. ч. сексуална злоупотреба и експлоатация. Ние сме задължени на децата, които споделиха своите истории и, разбира се, на нашите партньори в изследователската работа в Етиопия, България и Великобритания/Непал, които представиха и анализираха изследователските данни. Международният управителен комитет оказва огромна подкрепа на Фондация „Оук“, докато бяхме насочвани в ангажимента ни да гарантираме най-високи стандарти на изготвяне и на етичност при изследването.

Насърчаването на резилианса при децата, разбира се, не е заместител на програмите за превенция, нито пък за защита на правата на детето. Но пък е полезна призма, през която да се разбере личната гледна точка на детето по отношение на неговия собствен живот и контекста и подкрепата, които намира там.

Констатациите, представени в този сравнителен анализа, както и в трите изследователски доклада, ни дават описание на силните страни и ресурсите, които са важни според самите деца в техния живот, изпълнен с предизвикателства. Ала техният живот наистина е изпълнен с предизвикателства, а темите за бедност, насилие и стигма са като червена нишка и са твърде много застъпени в ежедневно им съществуване.

Надявам се, че Фондация „Оук“ ще продължава да учи от децата в това изследване, в името на нашата работа, насочена към изготвянето на програми и политики, чийто водещ принцип е поставяне на детето на първо място и занаят в годините.

КарълайнТърнър
Член на Борда
Фондация „Оук“

Май 2014 г.

1. Въведение

Изследването „Бамбу“ беше вдъхновено от интереса да се изучи стойността и приложимостта на понятието „резилианс“ за разбирането на преживяването и перспективите при децата, когато са изправени пред реална или потенциална сексуална злоупотреба или експлоатация. Изследването си постави за цел да даде отговор на въпроса „Какво може да се научи от опита и преживяванията на децата, възрастните, семействата и общностите и какъв вид програмна практика би допринесла за разбиране на резиланса при предотвратяването на и възстановяването от сексуална злоупотреба и експлоатация при децата?“ След интензивен процес на консултации и обсъждане този въпрос се превърна във водещ за цялостния проект, организиран и финансиран от Фондация „Оук“ и проведен в три държави – България, Етиопия и Непал. Настоящият доклад обобщава основните констатации от цялостния проект въз основа на отделните доклади за трите страни.¹

Понятието „резилианс“ се наложи широко в областта на услугите за деца през последните години. При все че предизвиква голям интерес, все още е трудно да се даде единно определение. Въпреки че има опити за количествено измерване на резиланса, все още дискусиата предимно визира понятието в неговите качествени изражения. Сякаш подобно на красотата, може да се каже, че резилансът е в очите на гледащия. Дори това предположение обаче само по себе си е потенциално противоречиво, защото мнозина биха предположили или твърдели, че резилансът се открива, доколкото и където е приложим, у човека или групата, предмет на наблюдение.

Този въпрос на определения и разбиране остана много жив в хода на цялото проучване, от първоначалната работа по обхвата и дебатите относно структурата, та до самото подробно планиране и полева работа в отделните проучвания по страни. Много разумно първоначалните усилия за постигане на единно и точно определение на резиланса (по отношение на деца и младежи) бяха изоставени след редица дискусии, след като се видяха предизвикателствата, съдържащи се в това начинание. Оказа се възможно да се действа въз основа на едно „широко“ разбиране на понятието резиланс при децата. В този контекст резилансът се разглежда като способността на едно дете да устои и да се справи при трудни обстоятелства, черпейки сили от понякога скрити позитиви и ресурси. Изследването имаше за цел да потвърди или отрече наличието на такива силни страни и ресурси (или дали те се наблюдават) в живота на децата от извадката и дали са изиграли защитна или подкрепяща роля, която е била смислена за повлияването на изгледите за децата.

Постепенно, в хода на проекта стана ясно, че обхватът на изследването трябва да се разшири отвъд предмета на резиланса единствено и само в условия на сексуална злоупотреба/експлоатация. По-широкият контекст на живота на децата и младежите в изследването се наложи много силно. Не беше нито целесъобразно, нито желателно да се пренебрегне сложността на този по-широк фон от фактори и неговото влияние. В проучването се обособиха три измерения: преживяването на децата или излагането им на сексуална злоупотреба и експлоатация; по-общите социални условия в живота на децата; и

¹ Отделните доклади по страни са поместени тук: <http://www.oakfnd.org/node/1318>.

изследователският интерес спрямо темата резилианс и евентуалното ѝ място в живота на децата. Мисленето на вълна „резилианс“ повлия върху проучването по отношение на вида въпроси и данни, представляващи интерес. При планирането на проекта един от важните предмети на внимание следваше да са ресурсите и подкрепата, които децата намират в своя живот. Резилиансът щеше да е по-завоалирана тема при разговорите с децата по време на интервютата в изследването (по време на които на децата можеха да се задават въпроси, съдържащи понятието), затова пък щеше да е по-скоро призмата, през която да се разсъждава върху данните, когато те се озовяха на бюрото на изследователския екип и в крайна сметка стигнеха до членовете на Международния управителен комитет на проекта под формата на проектни варианти на доклади по страни.

На практика беше трудно да се поддържа тази фина разлика в нюансите и е ясно, че поне някои от членовете на местните изследователски екипи останаха силно решени да отделят специално внимание на понятието резилианс в дискусиите с част от участниците в проучването.

2. Цел, обосновка и дух на изследването

Настоящият набор от изследвания е особен поради няколко причини.

Първо, сравнително редки са изследванията на сексуалната злоупотреба и експлоатация с основен предмет на внимание деца и младежи. Международни мероприятия за качествени изследвания, при които *основните обекти на информация* са деца, са все още новост, особено по отношение на въпрос като сексуалната злоупотреба. Изследователските екипи бяха поощрявани да използват като приоритет възможно в най-голяма степен подход, основан на уважение и дружелюбност спрямо децата при полевата работа.

Второ, подобно изследване на сексуалната злоупотреба и експлоатация с основен предмет на внимание деца и младежи е сравнително необичаен в държави с ниски и средни доходи. Данните от трите държави в проучването дават основание да се предположи, че причините за това са донякъде културни ограничения, възпиращи признаването и поставянето на тези въпроси по отношение на децата, особено по отношение на момчетата. Също така е възможно причините да се крият в недостатъчните средства за финансиране на социални изследвания в тези страни и склонността финансирането на изследвания за злоупотребите с деца да се предоставя в или да се привлича от (държави с високи доходи).

Трето, позиционирането на изследване в държави с ниски или средни доходи потенциално би донесло ценна информация относно начина, по който деца и семейства се справят както в отсъствието на социална сигурност (някакъв вид помощ за доходите), така и на широко разпространени социални услуги (предоставящи психо-социална и конкретна практическа подкрепа), които са обичайни за държавите с високи доходи. На четвърто място, в усилието да се постигне по-дълбоко разбиране на семейния контекст на преживяванията, споделяни от децата, се проведеха допълнителни интервюта с подизвадки от членове от семейството в рамките на изследването в Етиопия и България.

Пето, за да се изследва по-широката система на условия и взаимовръзки при преживяванията на децата, бяха провеждани интервюта с извадка от представители на общността/заинтересовани страни, чиито интереси се вписват в темите на изследването.

Шесто, постигането на разнообразие беше принцип, прилаган във възможно най-голяма степен при подбора на места за полеви изследвания и участници, с оглед подобряване на шансовете да се изслушат по-малко чувани гласове. Структурирането на проучването така че да включва три различни държави и да носи потенциал за сравняване на преживяванията, оригинално ситуирани в по-малко изследвани условия, също беше оценено като фактор, допълнително обогатяващ стойността на събраните данни.

Седмият аспект е, че за провеждането на проучванията във всяка страна бяха наети местни изследователски екипи. Това се различава от тенденцията при много международни изследвания в държави с ниски и средни доходи да се разчита на екипи от страни с високи доходи, чиито пътувания в съответната страна са свързани с високи разходи и които не

разполагат с достатъчно познания за, или усет към, местния контекст. Тази „дистанция“ може да ограничи техния достъп до добре информирани източници при събирането на данните, както и да се отрази върху тяхната способност да тълкуват мъдро сведенията, които съумеят да получат.

И накрая, много голямо внимание се отдели на въпроса за етичните практики по отношение на информираното съгласие, неограничената възможност за оттегляне, подходи с фокус върху детето при техниките и условията за провеждане на интервюта.² Лицата, свързани с проекта, също така желяеха да получат местно етично одобрение в подходящата форма за изследванията по страни, за разлика от практиката при много от международните проучвания, при които етично одобрение се получава в институциите в страните, от които са международните изследователи, често без да се отделя достатъчно внимание на притесненията на местните заинтересовани страни, свързани с изследването в държави с ниски и средни доходи, или на интересите на местните общности, в които се провеждат полевите проучвания.

Наименованието „Бамбу“ (от англ. *bamboo* - бамбук, бел. прев.) беше избрано заради това, че бамбукът се е наложил като символ на „лесна“ приспособимост, издръжливост и сила в много различни обстоятелства.

² Всички позовавания на деца в доклада са направени анонимно.

3. Замисъл и структура на изследването – силни страни и ограничения

На езика на социалните изследвания, дадено проучване може да се определи като „силно“, когато е структурирано по начин, генериращ данни, предаващи (представящи или онагледяващи) „реалности“ и съответстващи на преживяванията и знанията на онези, които по-добре познават тези „реалности“. Съществуват две широки традиционни течения в социалните изследвания – количествено и качествено. Количествените изследвания се стремят да обхванат голям брой числа по много систематичен начин, за *представително* отразяване на някои от „реалностите“ на популацията, от която е направена извадката. Този подход може да сработи добре в случаи, при които популацията (и нейният контекст) е добре позната (имена, социални характеристики, местоположение и пр.) и извадката може да се направи по един строг метод, основан на систематичност и целесъобразност предвид обстоятелствата.

Ако при количествените изследвания се набляга на широтата и прецизността, то при качествените изследвания ударението е върху дълбочината и изследователския аспект. Качествените изследвания са много приложими за случаи, в които се знае по-малко за популацията – и в които не съществува „списък“ от представители на популацията, от който да се направи систематична извадка. Подходите при качествените проучвания залагат на разкриването на преживяванията, налични сред съответната популация, и на контекстите и значенията, свързани с тези преживявания. Те *илюстрират* някои елементи от спектъра преживявания, които се откриват сред по-широката популация, представляваща интерес.

Всеки подход има своите ограничения. Количествените изследвания могат да страдат от проблеми, свързани с ефективното правене на извадки, както например в случай на ниска норма на отговаряне, която би могла да внесе необективност (поради критичните разлики между респонденти и нереспонденти). Подобни трудности могат сериозно да подкопаят доверието в резултатите от изследването или да повлияят върху степента, до която тези резултати могат да се считат за „верни“ за съответната популация като цяло.

Качествените проучвания също могат да страдат от риск от необективност поради отсъствието на достатъчно вариация в извадката, като така е възможно да се замъглят важни аспекти от преживяването, които изследването цели да разкрие или илюстрира. И при двата подхода има риск използваните въпроси да не „сработят“, т.е. да не уловят същината на търсеното. Например, дадено проучване може да е неуспешно по отношение на начина, по който е конституирано и проведено, за улесняване на анкетираните да отговорят по уместен и подсилващ, резониращ начин. Има редица средства, които се използват от изследователите за преодоляване на тези проблеми, в т.ч. внимателно обмисляне и допитване по отношение на темите, които да се покрият, чувствителността във въпросите, които да се използват и начинът, по който да се задават, пилотното прилагане на изследователските инструменти/въпроси, предназначени за задаване на анкетираните, прецизно внимание спрямо процедурите за

набиране, триангулация – използване на редица източници на данни за постигането на естествена кръстосана проверка.

Една от „най-силните“ традиции в социалните изследвания е инструментът „разглеждан казус“ (*case study*). Разглежданият казус стъпва на различни по своята форма данни и многобройни гледни точки за постигането на задълбочен поглед по избрана тема. Терминът „казус“ се използва гъвкаво. Възможно е буквално да означава един конкретен казус, но също така може да се състои от набор от целенасочено избрани казуси, които отразяват различни характеристики от общия „Казус“.

Използването на множество казуси позволява извличането на прозрения от всеки един отделен казус, както и от сравняването помежду им. Докато някои характеристики важат за различни казуси, с по-голяма сигурност би могло да се заключи, че тези характеристики отразяват ключови аспекти на изучаваното явление.

Настоящото изследване се вписва лесно в традицията, използваща подхода „разглеждан казус“, при която често се цели проучване на явлениято в дълбочина, като така се хвърля нова светлина върху схемите и процесите, залегнали в неговата основа. Може да се каже, че изследването „Бамбу“ използва подхода с разглеждани казуси, за да обследва сексуалната злоупотреба и реакцията на децата на нейното преживяване или на преживяването на опасността от такава злоупотреба.

Понятието „казус“ е активно на редица нива в този случай. На едно ниво, изследването като цяло (за трите страни) представлява „Казуса“. На друго ниво, трите страни, предмет на проучване, са казус сами по себе си: всяка държава може да е самостоятелна за определени изследователски цели (както при изготвянето на изследователски доклади по държави), а в същото време може да се разглежда като елемент от система от три части за целите на изследването като цяло. На друго ниво разказите на децата (и възрастните) представляват отделни „казуси“, които заедно съставляват „казуса“ на ниво държава. Тези казуси на ниво държава, когато се обединят, създават цялостния Казус – на преживяването на децата и излагането на сексуална злоупотреба и експлоатация и уместността на резиланса като фактор.

От гледна точка на традицията, използваща казуси, може да се твърди, че настоящото изследване има някои силни страни. Дълбочината и качеството на данните за цялостния Казус (реакцията на децата на сексуална злоупотреба) значително се усилват от многобройни източници на сведения и от целенасочен подбор на разнообразни разглеждани казуси за онагледяване (и техния контекст), които „населяват“ множеството данни като цяло, което представлява Казуса.

Отделните казуси, които съответстват на критериите за включване, но се различават в други аспекти, отварят възможности за нови прозрения. Когато дадени характеристики важат за редица казуси, различаващи се в някои отношения, тогава може да се заложи по-уверено на „същинската“ природа на конкретна характеристика, която тя притежава при много различни обстоятелства.

Може да се направи една условна аналогия, която е приложима за изследването, а именно: ако в казусите, избрани във всяка от страните, преобладаваха деца с определен цвят на косата,

тогава, след внимателно кръстосано сравняване на казусите в рамките на страната и между страните, би могло да се направи разумното предположение, че цветът на косата по някакъв начин е свързан с явлението сексуална злоупотреба. Ще се изисква обаче внимание, защото на пръв поглед не би следвало да има очевидна зависимост между цвета на косата и сексуалната злоупотреба. Един „добър учен“ би реагирал по поне два начина: (i) да провери за наличието на някакъв любопитен или скрит стимул за изследователските екипи да подберат участници с този цвят на косата и (ii) да не пренебрегне възможността да съществува наистина някаква връзка и обяснителна стойност в „теорията“ за цвета на косата. Теорията може да бъде отчетена и оставена да „отлежава“ за разглеждане на по-късен етап, в случай че се появят допълнителни данни, указващи в тази посока, дали чрез търсенето на основания за сходни констатации в други уместни изследвания или чрез някакво повторение на констатациите при по-нататъшно събиране на данни.

Предизвикателствата при изготвянето на изследване от този тип

Всяко изследване в областта не може да мине без компромиси между намерение и реалност. Полевата работа често изправя изследвателя пред изникващото разминаване между планираното в офиса от страна на изследователския екип или възложителите на изследването и онова, което се оказва възможно „на място“, когато се наложи реалността. Тези напрежения са особено основателни в настоящото изследване, третиращо чувствителните реалности на сексуалната злоупотреба и експлоатация в живота на деца, семейства и общности. Всеки изследователски екип преживя своите собствени предизвикателства в достигането до „правилните“ деца съгласно планираното в общия протокол за изследването. Имаше интересни въпроси по отношение на достъпа до някои категории деца при определени обстоятелства: например млади момчета от етнически малцинства, жертва на сексуална експлоатация. В някои контексти културни забрани оказваха влияние върху способността на изследователите (или местните хора, които, образно казано, стоят на входа на общността, на които се разчита) за определяне на евентуални участници в съответните подкатегории или за получаване на съгласие за участие в проучването от млади хора, които биха могли да се опасяват, че едно участие би ги изложило на повишен риск или би насочило внимание към тях самите. Младежите знаят, че трябва да живеят с дългосрочните последици от своя избор относно участие в изследванията, като тези последици биха могли да имат отражение върху ежедневието им живот дълго след като изследователите си заминат.

Организационно получаването на достъп до съответните деца често беше трудна задача. При етиопските и българските изследвания намерението беше да се подберат предимно „общностни“ извадки от деца и младежи, извадки от деца, живеещи в своето семейство в общността. В Непал беше предприет различен подход, за да се гарантира, че реалностите в живота на децата са отразени в изследването като цяло. Основното беше децата да се трудят в дома и животът им ярко да показва как сексуалната злоупотреба и експлоатация може да е свързана с други форми на експлоатация и лишене.

На изследователските екипи в Непал беше обърнато специално внимание върху ценността на гледната точка „жизнена история“ при планирането на интервютата с деца домашни работници. По принцип обаче, поддръжниците на интервюирането на база „жизнена история“ предпочитат допитванията да стават в рамките на период от време, с даден брой интервюта,

разделени от достатъчно големи времеви интервали. Предвид сериозните ограничения по отношение на разположението на децата домашни работници за интервю, чиято свобода на движение се контролира от работодателя им, се счете за целесъобразно интервютата да се проведат на няколко пъти в рамките на един ден. От това следва редица изводи, важна част от които засягащи изискванията спрямо детето. Също така се намалиха възможностите за изграждане на близост и доверие с детето в хода на времето.

Подбор на изследваните държави и участници

Цялостният замисъл и структура на изследването, включващо трите държави, цели отразяването на редица контексти и преживявания. Подбраните държави – България, Етиопия и Непал – са на три различни континента и имат различни географски, политически и културни особености. Те се изправят пред сериозни икономически предизвикателства, а в резултат на това населението им е изложено на риск от различни форми на социален и икономически стрес и маргинализация. Етиопия и Непал са сред най-бедните държави в света. България е една от най-бедните страни в Европейския съюз. Две от трите страни (България и Етиопия) са обхванати от програми по дейността на Фондация „Оук“, а в третата (Непал) развиват дейност международни НПО, финансирани от „Оук“.

Децата и младежите в проучването (68 в Етиопия, 72 в България и 117 в Непал [47 в интервюта за жизнена история, а останалите 70 във фокус групи]) бяха подбрани с цел максимално представяне на разнообразието в преживяното. Бяха включени анкетирани, живеещи в бедност или в райони с много лоши битови условия в градове, предградия или селски райони; някои от тях борещи се със стигмата на малцинствен статус; някои преживявали като бездомни; други отраснали в институционална грижа, но сега вече, излезли от домовете, грижещи се сами за себе си; деца и младежи, принудени да напуснат дома си заради натиск от икономическо естество или поради семеен конфликт; или такива, „принудени“ да работят като деца домашни работници. Докато мнозинството участници са от женски пол, се положиха големи и целенасочени усилия да се осигури надлежно присъствие на момчета и младежи в окончателните извадки на участници. Предметът на проучването сякаш имаше склонност да възпира участие на момчета или дори насочване към момчета за разговор за евентуално участие.

В проучването се възприе широк подход спрямо съдържанието на понятията „дете/детски“ и „сексуална злоупотреба/експлоатация“, за по-добро улавяне на по-малко очаквани прозрения – както и на по-предвидими такива – в разказите, споделени от децата и възрастните, оказващи подкрепа.

Младите участници бяха на възраст от 9 години до близо 19 години, като отделни респонденти бяха навършили 20 г. и повече. Включването на по-възрастни анкетирани позволи достъп до обогатеното възприятие на преживяното от тези млади хора, произтичащо от предимството да погледнат назад към миналото си. Това също така помогна за попълване на липси, в случаи, в които е било уместно, на казуси с по-млади представители поради вече изложените видове причини (например момчета).

Проучването отделя водещо място на младите хора при разбирането на сексуалната злоупотреба и експлоатация. Ползите при този подход са под формата на редица посочени

форми на поведение, свързано със злоупотреба или експлоатация, било то от страна на родители, братя или сестри или други роднини. Извън семейството се наблюдаваха примери за посегателства, извършени от връстници или възрастни в общността или от възрастни в роля, свързана с отговорност и доверие спрямо детето, например обгрижващи фигури, работодатели, както и клиенти на проституиращи лица, сводници или съдържатели на публични домове. Проучването също така целеше включване на възгледите на млади хора, *изложени* на риск от злоупотреба и експлоатация по силата на това, че живеят във високорисков контекст, а не толкова поради пряко преживяване на посегателство, защото се споделя вярването, че тази специфична гледна точка потенциално може да донесе допълнителни ценни сведения.

Набиране на изследователските екипи

В повечето доклади за изследвания стандартно се посочва как са подбрани изследователите, защото методът на съставяне на тези екипи би могъл да окаже влияние върху това кой бива избран, а съответният избор на участник/анкетирани би могъл да повлияе върху версиите на преживяното, споделено пред изследователите в хода на полевата работа. Но друг важен въпрос е кои са *изследователите*, тъй като тяхната социална позиция и техните професионални (и културни) виждания и опит биха могли силно да въздействат върху начина, по който подхождат към предмета на изследването и неговите участници.

Едно е да имаш голямата идея за подобно проучване, съвсем друго нещо е обаче да разполагаш с подкрепата или финансовите средства, за да дадеш живот на идеята. А вече трето нещо е да се намерят изследователските екипи с необходимия опит за конкретната държава, за да проведат изследването. Не беше никак лесно, във всеки от случаите, да се открият екипите, които имат *и* опита, *и* са местни, които са в свои води при провеждането на изследвания с деца *и* в темата за сексуалната злоупотреба, т.е. една забранена комбинация в много култури. В допълнение, екипът следваше да е отворен за провеждането на изследване по сравнително неуловимата и развиваща се тема „резилианс“, която вероятно би представлявала нова територия за повечето изследователски екипи. Тези три изисквания, *взети заедно*, носеха много голяма възискателност, особено в контексти, в които социалните изследвания, и особено качествените социални изследвания, едва прохождат. Моментът, свързан с новостта на понятието резилианс не следва да се подценява. В много езици терминът не се превежда лесно, а понятието е едва на ранен етап на навлизане в разбирането сред специалистите в много страни. При все че не беше планирано интервюиращите/изследователите да използват изрично термина в полевата работа, разбирането на значимостта на понятието беше от решаваща важност за овладяване на логиката, върху която почива изследването.

Като използваше местното знание на съответните мрежи, Фондация „Оук“ откри официална процедура, в рамките на която онези изследователи, за които на база предварителен подбор е преценено, че отговарят на дадените критерии, да подадат предложения. Чрез отделна процедура за всяка страна бяха избрани три местни екипа. В първата държава, в която се предприе полева работа, беше назначен изследователски екип, воден от двама представители на академичната общност (мъже) от Университета в Адис Абеба. Другите изследователи в екипа бяха изтъкнати научни работници в своите дисциплини – социология и антропология. Те

успешно бяха провеждали социална изследователска работа в местни условия, но работата с основен предмет млади хора и сексуална злоупотреба, както и интересът към резилианса, за тях беше нова територия. Те наеха две млади жени, завършили магистратура, подготвени в областта на социалните изследвания и притежаващи съответния опит в полевата работа, за да допълнят екипа.

В България беше назначен изследователски екип от Нов български университет. Ръководителите на изследователския екип внесоха впечатляващ и мащабен опит в областта на клиничната работа и университетската подготовка в своето задание. В своята съвкупност, изследователският екип в България притежаваше клиничен опит с млади хора в дисциплини като социална работа, психиатрия и психотерапия. Те имаха подходящия изследователски опит, но естеството на проекта „Бамбу“ им наложи нови изисквания – както по отношение на мащаба, така и по отношение на създаването на неклинични извадки.

Фокусирането върху резилианса също така изискваше от изследователите да отделят внимание по-скоро на силните страни и възможностите, а не само на проблемите и патологията при провеждането на интервютата. И отново понятието изправи екипа пред предизвикателство, тъй като неговите членове се стремяха да постигнат единно разбиране за своето задание и да се приспособят, единодушно, към един подход, основан върху силните страни, а не върху дефицитите, а последното е дълбоко наложена рамка на мислене при повечето клинични специалисти. Клиничните специалисти са обучени да тълкуват (и класифицират) историите, които им се разказват; при социалните изследвания има силно ударение върху предразполагането да се разкажат такива истории и предаването им без подобно тълкуване. Напрежението между тези два подхода така и си остана действащо през по-голямата част от изследователския процес в България.

В Непал беше определен изследователски екип на базата на местни и чуждестранни служители от организациите CWISH (Children and Women in Social Service and Human Rights) и Children Unite. Местният недостиг на експертност в областта на социалните изследвания означаваше, че водещите изследователи по проекта обучиха неспециалисти (жени, които работеха като неофициални „училищни съветници“) за интервюиращи. Те притежаваха много силни страни, дълбоки познания за местните условия и за работа с деца. Те също така познаваха много добре реалностите на живота, воден от децата домашни работници, които Фондация „Оук“ беше решила да са основната категория, предмет на интерес за проучването в Непал. В крайна сметка изследователският екип се оказа, че зависи в много случаи от набирането на деца за участници, които в същото време са и ползватели на услугите, предлагани от НПО, за които работеха много от интервюиращите. Тази комплексна схема отразява предизвикателствата, свързани с назначаването на изследователски екип с точното съчетание на ноу-хау и експертност в условия, в които традицията на социалните изследвания едва се развива. Също следва да се отбележи, в интерес на справедливостта, че положителната репутация на НПО сред населението благоприятства достъпа до лица, които по определение трудно могат да бъдат достигнати, поради факта, че буквално са скрити от хора, контролиращи достъпа до тях. Във всичките три случая полевата работа се извърши и резултатите бяха успешно предадени. Решимостта да се използват местни изследователски екипи се доказва като оправдана в много отношения, въпреки че тази стратегия се оказа не без предизвикателства, както беше посочено по-горе. Но тези предизвикателства бледнеят пред предимствата да не се разчита на

чуждестранни изследователски екипи, пътуващи с цената на огромни разходи за мимолетни срещи с озадачени местни участници. Една много видима полза от използването на местни изследователски екипи е, че както изследователят, така и участникът говорят на един език, в буквален смисъл, без затруднението и допълнителните разходи, свързани с превод. Въпреки че, разбира се, в някаква степен превод на резюмета и пр., беше необходим, за да могат онези, които *не* говорят местния език, да работят с данните, излизащи за всяко от изследванията по страни. Доброто познаване на местния контекст и култура от страна на изследователите беше важно за укрепване на достоверността и надеждността на изследователския процес в очите на местните заинтересовани страни, в т. ч. участниците. Това познаване на условията по места също така съумя да усъвършенства качеството на анализа на данните и формулирането на констатациите, както и да повиши интереса и достоверността на етапа на оповестяване на констатациите от проучването.

4. Ключови констатации

Редица ключови констатации се наблюдаваха и в трите държави, независимо от значителните различия в тези страни и различните стратегии за съставяне на извадки/набиране на участници, използвани в тях. Представянето на констатациите тук е структурирано съобразно три основни водещи теми, които, подобно на подтемите, покрити от тях, се обособиха въз основа на данните.

Взаимоотношения и хора

Отговорите на младите хора системно и последователно открояваха силата на взаимоотношенията и влиянието на някои хора в техния живот. Читателят ще види в дискусиата повтарящата се схема на нееднозначност, която прозира в разказите, отнасящи се до различни участници и контексти. Фигури, които оказват благоприятно влияние в живота на едно дете, при друго дете могат да са зловредни или с отрицателно присъствие.

Родители

За добро или зло, родителите оказват влияние. Те могат да са основните пазители и гаранتي за своите деца, или пък техните действия или небрежност могат да изложат децата на беда. Докато всичко това може да звучи предвидимо, все пак излиза като силно послание въз основа на данните. Вероятно по-малко очаквани са примерите за продължаващата сила на въздействие, която имат родители, дълго след като са си отишли от този свят. В проучването за Непал, за Сантош майката, която е изгубил рано, е била най-голямата морална подкрепа за него, като е продължавала да му напомня да следва верния път в живота. Мила от проучването в България споделя как споменът за нейния баща ѝ е помогнал да вземе важни решения в живота – да се раздели с наркотиците и с начина на живот, свързан с тях:

„Един приятел ми каза, че ако баща ми беше жив, той нямаше да е щастлив да ме види в такова положение. Погледнах в себе си и намерих част от мен, която мислех, че е умряла. Търсих баща си в мен, дъщерята на баща ми, и я открих. Помислих си, че ако татко вижда какво става на земята, той не би бил щастлив, че през цялото това време, докато не подозирах, че добрата част в мен съществува, не бях неговото дете, неговото слънце, неговото съкровище, неговото мъниче, неговото сърчице и пр. За мен той е звезда, която свети, която ме наблюдава отгоре, показвайки ми пътя и аз просто я гледам“.

Баба и дядо

Когато биват споменавани, става ясно, че бабата и дядото могат да са с много важно присъствие в живота на съответните деца. В много от разказите те изглеждат да донесли утеха и облекчение на детето в непосредствените трудности, които е преживявало. Или са били за младия човек алтернативен образец за начин на живот. Дори и след като починат бабата или дядото, спомените за хубавите времена, споделяни с тях, помагат на младия човек да издържи в трудностите в настоящото. Отношенията с бабата и дядото може да са послужили за източник на утеха и надежда. Дядото и бабата може да са предоставили убежище в момент на криза на

детето или на неговото семейство. Може да са дали съвет или мъдрост, които са били много подходящи в ситуацията. Може да са давали кураж или пък бягство от трудностите на ежедневието. Може да са напомняли за традиции и ценности, които са били замъглени от стреса и изпитанията, които детето и неговото семейство са понасяли всеки ден.

При все че е трудно да се обобщава за всички разкази, забележителна е степента, в която споменаването на бабата и дядото като цяло е положително. Има малък брой истории, в които родителите на родителите фигурират отрицателно, когато не са оказали помощ по някакъв начин. Като цяло обаче, бабите и дядовците се очертават от споделеното от младите хора като най-последователно влиятелната и положителната сила в техния живот. В разказите естествено има и други фигури, изиграли положителна роля, които са оказали влияние, но изглежда няма друга обособена група, която с *такава последователност* се възприема като оказала влияние (в течение на времето) и като позитивно присъствие.

Абабех (13 г.) е сираче и живее със своята баба в Адис Абеба „в квартал, известен със сексуалните посегателства спрямо момичета и момчета“. Тя помага в бизнеса на баба си и в замяна получава съвети и подкрепа. Животът ѝ намира смисъл, структура и усещане за сигурност, почиващи върху една подробност от ежедневието с нейната баба:

„Вчера сутринта отидох на училище. Следобед учих малко и отидох на пазара да продавам „инджера“ (на англ. injera – вид етиопски хляб, бел. прев.). Вечерта вечеряхме и отново учих малко, после си легнах. Днес, след закуска, отидох на училище и имах няколко контролни – общо четири. След обяда не правих кой знае какво. Отменихме плана си да отидем на пазара да продаваме инджера, заради уговорката ни с вас [изследователя]. Помагам на баба си в продаването на инджера на пазара. Правя го след обяд. Сутрин или в късния следобед купувам дърва за печенето на инджера и нося наръчите у дома. Преди помагах на сестра си да продава „голо“ (на англ. dojo – печени зърна от бобови растения, бел. прев.). Продаването на инджера изисква ежедневно да се ходи на пазара късно следобед. Баба ми постоянно ме предупреждава за опасностите, които дебнат момичетата. Тъй като аз съм много послушна, тя не е строга с мен. Не излизам с хора [момчета/мъже]. Нямам си гадже, а и не искам гадже. Млада съм и ще имам време за всичко в бъдеще. Нямам близки приятели, с които да излизаме. Не ми харесва поведението на моите връстници в училище и в квартала; те искат да си имат гаджета и да ходят по разни ненужни места. Аз предпочитам да ходя на църква. Всеки вторник участвам в хора, а всяка неделя учим Божието слово. Те ни учат и да сме внимателни. В училище участвам в Момичешкия клуб, в който учим за сексуалната злоупотреба, ранните бракове, насилствените бракове, нежеланата бременност и болестите, предавани по полов път“.

Сестри и братя

Според младежите братята/сестрите могат да играят много практическа роля при отглеждането и пазенето на по-малки братя и сестри, когато родителите отсъстват поради болест, смърт или други причини. Те също могат да са източник на вдъхновение и да играят ролята на образец за

подражание и „защитник“ или гарант за благополучието на по-малък брат или сестра. Селамауит от Адис Абеба си спомня как нейният по-голям брат се е грижел по редица начини тя да е добре, тъй като семейството се е борело с много предизвикателства. Тя цени особено много неговото влияние по отношение на вдъхването на желанието за и усиляване на интереса към четенето и ученето:

„Баща ми беше търговец. Почина, когато бях в първи клас. Това беше жизнено изпитание за цялото семейство. Един от братята ми с големи трудности завърши медицина. Аз съм най-малката в семейството и за мен проблемът беше по-голям. Когато бях някъде на 11-12 години, продавах на улицата варена царевица. По това време брат ми вече се беше дипломирал от университета и работеше някъде на юг. Разбра, че продавам варена царевица на улицата, когато се прибра у дома в отпуск. Той много се натъжи и обеща да праца пари на семейството, за да мога да залегна над уроците. Той ме измъкна от много опасна ситуация. В Меркато трудно се намират образци за подражание, които да те вдъхновяват. Но аз открих толкова много такива примери в книгите, които четях. С четене научих какво са способни да сторят хората. Аз се преоткрих чрез книгите. Брат ми също ми е пример за подражание. [Той] последва съвета на баща ми [да чете книги] и беше отличник. Аз също исках, и все още искам, да съм умна като брат си. Той е моят пример за подражание. Благодарение на усилията на баща ми и на решимостта на брат ми, аз започнах да чета по-рано от своите връстници. Двама от братята ми изиграха важна роля да усвоя навика да чета. Те ми избираха и носеха различни книги. Навикът да чета допринесе ужасно много за моята личност и за успеха в образованието“.

За 12-годишното момче домашен работник в Непал, Ювраж, е било полезно да споделя със сестра си, с която са работили:

„Живея със сестра си и тя изслушва проблемите ми, така че всеки път, когато имам трудности, като например ако ме гълчи работодателят ми, задето съм сбъркал, счупил някой инструмент и дори ако са ме набили момчетата на улицата, аз казвам на сестра си. Тя ме съветва да не обръщам внимание на тези неща“.

Учители

Проучванията сочат как положителните отношения с определен учител може да значат много за онези деца, които имат достатъчно късмет да имат подобни възможности. Люба от изследването за България е имала късмета да срещне двама учители, оказали много благотворно въздействие върху нея и някои нейни съученици. Първият учител е жена:

„Тя ни учеше как да се отнасяме с хората като цяло и особено с учителите. Тя ни караше, т.е. показваше ни, че е добре да учиш повече неща от онова, което се изисква по принцип, не само в училище... С различни неща, особено за по-малките. И ни даваше награди, например малки камииончета на момчетата, и когато им дадеш само едно камиионче,

те са щастливи. Или ни извеждаше някъде на разходка, такива неща. И ни караше да четем енциклопедии“.

Имало обаче и мъж учител в гимназията, който преподавал география на Люба и който изградил специална връзка със своите ученици чрез ангажираността си спрямо техния напредък:

„През цялото време той ни казваше всичко от самото начало за изпитите, за матурите и пр., за да можем достатъчно рано да помислим за тези неща. И когато в дванайсти клас вече не учехме география, той ни даваше безплатни уроци, т.е. подготвяше ни за изпитите. Препоръчваше ни книги за четене. И той беше единственият, който настояваше да учим, настояваше да сме осведомени и се интересуваше какво става с нас после“.

Маниша от Непал пропуснала училище за известно време, заради натиска, свързан с работата ѝ като домашна помощница. Но тя все още пази много положителни спомени за преживяното в училище:

„Винаги, когато ме бият, споделям с моята учителка, чувствам се в безопасност, когато ѝ казвам“.

Връстници

Няма да звучи изненадващо, че приятелите и връстниците са с много значително присъствие в разказите на младежите. При някои от тях може да се касае за липса – те не са имали връзки с приятели и връстници. За други въпросът може да е проблемни отношения с връстници. Докато някои връстници несъмнено са източник на солидарност, утеха и забавление, картината често е по-сложна. За много младежи в изследванията връстниците също могат да носят виктимизация и тормоз. Връстниците могат и да въвеждат младежите в незаконно поведение – роля, която може да се изразява в склоняване или принуждаване към проституция. Има и примери за това как връстници стават ключов фактор, който помага на младежи да избягат от неприятности.

В голям брой случаи изглежда много зависи от това доколко влиятелните лидерски фигури в мрежите на връстници оценяват социалната значимост на младия човек. Едно положително възприемане би могло да донесе много ползи на младия човек, получил такъв статут. А едно неблагоприятно заключение може да доведе до ежедневно мъчение за един младеж, комуто са отредили нисък статут или статут, свързан с някакъв вид стигма.

Наблюдават се и случаи, при които млади хора проявяват положителни ценности в начина, по който общуват с връстниците си – както в примера, описан тук от Люба в проучването от България, за това младо момиче, което е лидер на класа:

„Тя ни покани у тях, събрахме се и си говорихме цяла нощ... оттогава тя ми е най-добрата приятелка. Тя ми помогна да говоря за живота си в сиропиталището – някои неща ме беше страх да споделя. След като останалите от групата научиха за мен, и те започнаха да споделят. Някой например беше изгубил баба си или някой друг близък, или пък едно

момиче ни разказа, че родителите ѝ се разделили, когато била на 18. И така, тя беше лидер, а на лидерите сякаш другите гледат някак си с благоговение. И те реално ни променят“.

Чрез своя пример лидерът в класа допринася за създаването в класа на една атмосфера, даваща повече подкрепа за съучениците ѝ. В един съвсем различен контекст, млада жена, проституирала в Адис Абеба, също описва как със своите колежки са си помагали ежедневно:

„По принцип се подкрепяме една друга. Не се делим на момичета, които работят в наети стаи или на улицата. Онези от нас, които живеят и работят в стаи под наем, помагат на деца, които предлагат секс на улицата, като им даваме дрехи, за да се обличат и пари, доколкото можем. Имаме навика каквито пари изкара някоя от нас даден ден, да ги похарчим в групи за храна, кат (на англ. khat – растение, използвано за дъвчене или чай като лек наркотик-стимулатор, бел. прев.) и пиене. Правим това с надеждата, че Господ ще се погрижи за нашите нужди утре. Както обикновено, когато се свечери, се приготвяме да излизаме и да опитаме късмета си на улицата. Разбира се, не всяка от нас ще има късмета да изкара нещо. Но все пак, ако някой не успее, друг ще го стори. Практиката на взаимопомощ и споделяне на ресурси ни сплотява като група“.

Според друг участник в проучването за Етиопия, тези експлоатирани жени се търсят една друга, за да управляват риска и за да си осигуряват физическа безопасност:

„Когато се натъкна на мъже, които настояват да правят секс с мен безплатно и насила, аз не склонявам. Ако те не се откажат, викам за помощ. Моите приятелки, като ме чуят, че викам, идват веднага, независимо къде са. След това се присъединяват към мен, за да се защитя и за да разкарам мъжа от моето място. Ако е твърде силен и не можем да надделеем, моя приятелка докладва за случая на патрулиращи в района полицаи и те идват и се оправят с него (Роман)“.

Член на фокус група за интервю с деца домашни работници в Непал разказва с топлота за подкрепата, която е усещала заради възможностите да споделя ценно време със свои приятели:

„Обичам да ходя по детски площадки, защото там намирам приятели за игра, а аз обичам това... Обичам да ходя по магазини, защото мои приятели също ходят там да пазаруват, и използваме това време да се виждаме и да си говорим, поне за кратко, и това ме кара да се чувствам добре... Обичам да ходя до реката, за да изхвърлям сметта [от дома], защото и моите приятели ходят там да сторят същото и след това отивам до близката площадка и си приказваме известно време“.

Работодатели-семейства

В Непал децата домашни прислужници, обхванати в проучването, бяха наети от семейства. Това често означава сложни взаимоотношения с членове на семейството, понякога трудни, понякога свързани с подкрепа, често зависещи от подхода на отделните членове на семейството.

Един пример за положителни отношения е този на осемнайсетгодишната Суета, нападната сексуално от непознат. Тя си спомня, че отчаяно се е опитвала да разбере какво да прави и откъде да търси помощ:

„След като ме изнасилиха, аз ходех по улиците, без да зная какво да правя. Намерих брата (на нейния работодател), разказах му всичко, което ми се беше случило и той ме заведе в полицията и там съобщихме за станалото. Той [работодателят] ми оказа подкрепа и на работното ми място“.

Социални въздействия и институционални контексти в ежедневието

Обикновено бедността е неизменна реалност в живота на младите хора

Натискът от финансов характер носи много стрес в семействата на децата и в трите страни, особено предвид липсата на ефективни форми на социална сигурност, които да могат да защитават членовете на семейството от икономически сътресения или хроничните ефекти на ниските доходи. Без такъв буфер напрежението от финансов характер може да удари самото сърце и устои на семейството, като изостря или поражда други трудности и въздейства отрицателно на по-младото поколение. Бедността може да е онзи фактор, предопределящ дали един млад човек ще бъде тласнат да се озове в условия на висок риск. Менбере от Адис Абеба споделя своите размисли относно пътя си към проституцията, започнал в отговор на финансови и други сътресения в семейството:

„Баща ми работеше като охрана с ниско заплащане. Майка ми беше домакиня и нямаше доходи. У дома родителите ми винаги са се карали заради финансови проблеми. В резултат на това имаше недоразумения и нямаше щастие. Трудностите, които преживявахме, ме разстройваха и угнетяваха. Искаше ми се да можех нещо да сторя в ситуацията. Един ден реших да не се прибера след училище. Започнах да прекарвам времето си на улицата. В продължение на година преживявах с просия – „кифела“. След това започнах да проституирам. Вече две години го правя“.

Друга млада жена от Адис Абеба, Тихит, разказва как е решила да предлага секс за пари, за да дава принос към финансите на своето домакинство:

„Идвам от семейство, чиято глава е дете – ние сме общо шестима сираци. Най-голямата ни сестра се грижеше за нас. Издържаше ни с парите, които изкарваше, правейки и продавайки чай. Като следваща по възраст, чувствах се задължена да давам принос за издръжката на

семейството. Поради това бях решена да направя жертва. Реших да се занимавам със секс за пари, когато бях едва четиринайсетгодишна. За да съм сигурна, че правя това анонимно, се преместих в град Назарет. Известно време успях редовно да посещавам братята и сестрите си. Също така им давах пари от онова, което изкарвах“.

Цитатите по-горе подчертават някои от формите на *икономически* натиск, които биха могли да доведат до сексуална експлоатация или злоупотреба.

Насилието като повсеместна действителност

Насилието присъства неизменно в разказите на младежите за преживяванията им от ежедневието. И следва да се наблегне, че интервюиращите или изследователските екипи не са били предварително насочвани да отделят специално внимание върху този въпрос. Така данните относно значимостта на насилието добиват още по-голяма сила, тъй като този фактор се откроява от само себе си и без да е търсен нарочно в отговорите на децата и младежите и в трите държави. Много разнообразни са обстоятелствата, при които децата са се сблъскали с насилие – било като непосредствена жертва (или потенциална такава) или като свидетел. Насилието се проявява в много различни форми, а извършителите му също са много – възрастни и връстници. От тази гледна точка сексуалната злоупотреба и експлоатация се явяват едва част от списъка с прояви на насилие – действително и символично – на което са подложени децата в трите страни. Насилието се случва в домакинствата, но също така го има като заплаха или реалност в други критични контексти, като например училището или квартала.

Коментар на един общностен лидер как децата могат да попаднат в капана на една среда на насилие:

„Наскоро имахме един инцидент с малко момченце, насилено от роднина в къщата. Майката пребила детето толкова лошо – първо, за да ѝ каже какво е станало и втори път, за да си мълчи, за да не тръгнат слухове“.

Училището като институция

Училищният живот оказва силно влияние в живота на децата. Като правило училището като институция може да е положителен фактор в образователното и социалното развитие на младия човек. Но в живота на детето ежедневието може да е по-различно. Преживяването на детето в училище (отделно от и отвъд отношенията му с отделните учители) се определя от конкретните особености на местния контекст. Местните условия, нагласите и поведението на учители и деца влияят върху ежедневието на детето в училище. Съдбата на детето може да се определи от неговия социален статут в училище – новодошлите деца или пък деца от малцинства с нисък статут може да се окажат в ситуация, в която трудно биват приети и понякога може да са обект на отхвърляне и жестокост. Деца с увреждания може да са особено уязвими към експлоатация, както показва разказът на Ваня в България:

„Имах една съученичка. Тя беше на 17 г. и в пети клас. Имаше интелектуални затруднения. Ако знаете на какъв тормоз я подлагаха! Караха я да се съблече напълно, момчетата насила я закарваха в тоалетните; не зная какво ѝ правеха. Само че големите момчета... Тя пицеше, после започваше да се смее истерично. Не зная, така жестоко ѝ

се подиграваха, но не съм сигурна как точно, защото странях от нея, не исках си навличам допълнително неприятности. Беше ми жал за нея обаче. И точно тогава се случи така, че ми казаха, че съм направила нещо, което те ще изкарат, че е по моя вина, сякаш аз съм я поощрявала, сякаш аз съм правела това и онова“.

Следващият откъс, отново от Ваня от българското изследване, още веднъж ярко онагледява колко жестоки могат да са децата едно към друго в определени обстоятелства:

„След смъртта на баща си, Ваня заедно с майка си се преместват в друг град, в който за Ваня започват проблеми в училище. Тя не казва за тях на майка си, за да не я тревожи. Ваня се опитва да търпи тормоза и да запази спокойствие, но нещата се влошават до момент, в който съученичка ѝ казва: „Баща ти е умрял, докато те е ш--ал“. Ваня удря момичето, прибира се у дома и разказва на майка си, която пък я премества в друго училище“.

В един по-различен национален контекст 15-годишната домашна работничка Суприя от Непал, разказва за дискриминацията, на която е била подложена в училище от страна учители и съученици:

„Чувствах се много зле, когато моите приятели и учители ме наричаха „кхате“ (обидна дума за безпризорни деца) и „магнека сантан“ („отроче на просяк“) и дори ме биеха“.

Училището може да се окаже студено и заплашително място при определени условия, но може и да е място на топлина и подкрепа при други обстоятелства. Лидерството след учители и връстници в едно училище (и качеството на управлението в образователната система като цяло) може да задава тона за едно дете, като практически определя дали за това дете училищният живот ще е приветлив или враждебен. И в двата случая посланието от изследването е, че училището упражнява силно влияние върху качеството на ежедневието живот на детето, върху цялостната му система от морални ценности и върху напредъка му в образованието и социалното развитие. И разбира се, училищата не са изолирани острови със свой напълно независим живот. При все че запазват оперативна независимост в някаква степен, училищата отразяват и по-широки влияния от заобикалящата ги общност и системите за управление, към които принадлежат. Качеството на преживяното в училище за едно дете зависи от това доколко добре е обезпечено откъм ресурси училището и от начина, по който учителите и училищната общност откликват на такива реалности. Степента на публични инвестиции и отчетност също неминуемо оказва влияние върху дейността на училището. В българския доклад се отбелязва, че, по разкази на интервюираните деца и възрастни, услугите, предоставяни от държавата, като цяло като преживяване и възприятие са „непредсказуеми, хаотични и допускащи насилие“. Също следва да се посочи, че в българското проучване са установени случаи, в които младежи са се натъквали на топлина, загриженост и добрина в своя училищен живот, но това е по-скоро изключение, отколкото норма.

Разнообразни източници на подкрепа: професионален персонал, предоставящ услуги, бизнесмени, банди и събития в общността

Професионален персонал, предоставящ услуги

Първото нещо, което следва да се подчертае е, че професионалистите (освен учителите) далеч не се споменават толкова често в разказите на децата (особено в България и Етиопия). Това може да е изненадващо за някои читатели, особено от държави с високи доходи, в които хората могат да приемат за даденост, че деца, живеещи в трудни условия, биха се обръщали към професионалисти като съществуващ източник на подкрепа. Ако това не винаги е така дори в по-богати страни, които могат да си позволят предоставянето на богат набор от професионални услуги, то ситуацията в държави с ниски или средни доходи, в които икономическите реалности в голяма степен не позволяват предоставянето на всеобщи и лесно достъпни професионални услуги, е още по-сериозна.

Независимо от това обаче, дори и в по-бедни държави, има някаква степен на присъствие на определени професионалисти, като например учители (както беше обсъдено по-горе) и полицейски служители. Има и примери на друг „професионален персонал, предоставящ услуги“, като например религиозни лидери в общността, консултанти от НПО (особено в Непал) и инцидентно други специалисти тук-там. Необходимо е да се уточни, че терминът „професионален“ в някои контексти може да се използва доста условно. Например в случая с Непал, терминът „професионалист/професионален персонал“ би могъл да се отнася за лице, което доставя възмездно услуги, без задължително да е обучен официално, или дори за лице от общността, което е отдаден доброволец, а не толкова формално подготвен и високообразован човек, както би могло да се приеме в много контексти.

В различните държави има примери за професионалисти, които оказват подкрепа по различен начин и отвъд рамките на стандартната реакция. Полицейски служител или екип може да се заинтересува допълнително от някой младеж, когото срещнат при изпълнение на служебните си задължения определен ден. Може да му дадат съвет, който младежът да приеме присърце или биха могли да му помогнат с достъпа до друг вид помощ, от която има нужда. Значимостта на такива примери не е толкова в това, че показват някаква сигурност, че един млад човек в нужда ще получи подкрепа. Те ни напомнят, че подкрепата *може* да дойде от много места, дори понякога от претоварените и закоравели полицейски служби, които може да са изправени пред много конкуриращи се задачи, изискващи намеса.

Бизнесмени

Подкрепата може понякога да се появи и от неочаквани източници. В доклада за Етиопия едно младо момиче, което е работвало, предлагайки секс услуги за пари, разказва как местна бизнес дама ѝ плащала с цел убеждаване на младите момичета да започнат обучение в нейния фризьорски салон, за да оставят проституцията. Разказът ѝ показва колко е заета всеки ден:

„Земи [бизнес дама, подкрепяща момичета, които са изоставили проституцията] ме накара да напиша имената на момичета, които предлагат секс за пари и имат готовност да се откажат от това занятие, като мен. Тя предлага обучение по фризьорство за онези, които не искат да се запишат на училище. Помага им и да си намерят работа. Всяка вечер се свързвам с момичетата, които познавам и които искат да

променят живота си и давам списъка на Земи. През деня оправям леглата [под наем] и върша други неща. Следобед ходя на училище. После, [вечерта], излизам да давам леглата под наем. След това, когато работничките [проститутките] излязат, аз отивам и взимам имената им. Между 7:00 и 9:00 часа вечерта леглата ще се отдадат, тъй като не са много. Предавам парите на хазайката. След 22:00 ч. си говоря със [секс] работничките, за да разбера кои от тях се интересуват от образование. Обикалям ги и разговарям и те идват при мен, казвайки: „тя преди работеше с нас, а сега се е променила“. Записването не отнема повече от един час [дневно]. Досега съм променила близо 28 деца. Сега не всички са в [секс] бизнеса: някои са обучени от Земи,³ други са ученици („Зуриаш“).

Йодит, от Адис Абеба, описва своята стратегия за безопасност, когато се занимава с улична търговия. Нейният подход се основава на съвета, даден ѝ от съчувстващ местен бизнесмен:

„Значи, аз съм на 12... Ученичка съм в осми клас. Семейството ми се прехранва, продавайки „нифро“ [варено зърно]... Аз продавам нифро. Не зная кога започнах това, мисля, че преди две-три години. Работя след училище. Майка ми, сестра ми и аз продаваме на различни места вечер от 7:00 до 9:00 или до 9:30 ч. След това се събираме на мястото, на което е майка ми. Всички ние имаме клиенти, не толкова далече един от друг. Аз продавам близо до Амеде [място], в заведение с наливна бира. Собственикът е много мил човек. Той ме съветва да се познавам и да избягвам лоши работи. В това заведение клиентите са правителствени служители и хора с много пари. Не мисля, че хора, които искат друго [освен секс], биха ходили там“.

Самджхана е на 17 години и участваше в прочуването за Непал. Била е бита и подложена на сексуален тормоз от поредица свои работодатели и все още продължава да работи като домашна работничка. Тя споделя друг пример за това как бизнесмени могат често да подкрепят млади хора в рискована ситуация и да им помагат, откривайки нови възможности за тях:

„Един ден отидох до бакалията да купя нова газова бутилка и собственикът ми каза, че се открива нов [курс за грамотност] на CWISH за деца домашни работници в общността и аз мога да ходя на него. След това разговарях с работодателката ми и тя ми позволи да ходя, но трябваше да си върша навреме работата и трябваше да продължа да се грижа за детето“.

Подкрепата обаче може да се яви и от по-неконвенционални източници, например от хора с „мътни“ или незаконни бизнес функции, които обаче могат да имат опита в осигуряването на връзки на подкрепа и лоялност. Този момент подчертава нееднозначността, която често може

³ Земи, която е спомената в цитираните разкази, е г-ца Земи Йенус, собственичка на фирма „Ниана“ в Адис Абеба. Изследователският екип от Етиопия посочва, че тя през годините е предоставила условия за придобиване на фризьорски умения на много голям брой млади жени, които преди това са били обект на сексуална експлоатация.

да е залегнала в процеса на подкрепа. Понякога добри неща може да се появяват от лоши места. В някои случаи подкрепата може да идва от съмнителни източници.

Банди

Изследователският екип в България беше поразен от редица примери, при които анкетираните разказват как са намерили принадлежност, структурираност и подкрепа в средите на престъпни банди. Явлението изглежда е свързано с това да бъдеш „осиновен“ от водачите на бандата, какъвто е случаят с младо момиче, с когото се сприятелил тартор на банда. В капана на чувството за безсилие и свят на непредсказуемост, връзките с бандата сякаш предлагат ценни неща и помощ, някакъв вид „ред“ и предвидимост пред лицето на несигурността и видимия хаос. Рада от България разказва за своя опит при контактуване с членове на банди:

„Въпреки че се занимават с такива неща [разпространение на наркотици и пр.], това са хора, на които можеш да се довериш, ако си в нужда. Те са много свестни момчета. Никога не бях срещала такива хора, които ще седнат с теб и ще ти помогнат да преминеш през всичко и ще ти обяснят всичко. Дори и в най-лошата ситуация ще ти посочат положителните и отрицателните страни и ще ти покажат, че имат вяра в теб“.

Събития в общността

В Непал децата често споменават положителното значение, което имат за тях фестивалите в общността. Символичната значимост (както и забавлението) на участието означават много за децата. Сякаш празненствата дават на децата възможност да усетят равенство и освобождаване, което за тях е утвърждаващо и ги изпълва със сила.

Лични стратегии на децата

Детето е действен „актьор“ в драмата на своя живот

Докато някой би могъл да предположи, че трудностите, стресът и злоупотребата означават, че детето е потиснато и поставено в подчинение от тези преживявания, най-силната и най-последователно налагаща се констатация от историите на тези деца и младежи е, че те не са безучастни и безволеви, когато се изправят пред превратности. Дори и в най-трудни обстоятелства децата може да не се възприемат като напълно безпомощни да действат или неспособни да търсят някакъв вид промяна в реалността на своето ежедневие. И в трите страни и в почти всички разкази се откроява моментът как децата често активно търсят начини да се справят и да открият пътя, който да ги преведе през трудностите, в които се намират. Тези деца не чакат възрастните да предприемат действия. Несъмнено те имат нужда от подкрепата на възрастен, но разказите им показват как те самите много активно търсят подкрепа – от възрастни и връстници – подкрепа, която за тях е подходяща и съдържателна. Също така е изумително колко често децата говорят за своето чувство на отговорност към други членове на своето семейство и как превръщат това чувство в реално поведение – което отново е свидетелство за статута им на значими и целенасочени участници в своя живот.

Наред с отбелязването на това положение, също така е важно да не се свежда до минимум степента на силата, свързана с възрастните в живота на уязвимите деца. Разказите в изследването изобилстват от такива примери, било в споделеното от децата за поведението на

някои работодатели на деца домашни работници или на някои съдържатели на публични домове, в които работят децата. В определени контексти обхватът на действие и съпротива на децата може да е силно ограничен, но разказите в проучването подчертават, че дори и при такива угнетяващи обстоятелства децата често запазват усещане за самите себе си като независими участници. Разказите на децата отново и отново илюстрират тяхната способност за чувствителни и ясни прозрения относно реалностите на ежедневието им.

С припознаването на децата като участници, притежаващи ясна логика при справянето с условията, в които се озовават, също е важно да се открие тяхната изобретателност и креативност при намирането на подкрепа и решения. Понякога тази креативност може да достигне до дейности, които формално може да навлизат в областта на незаконните действия, но които в действителност са целесъобразни и продуктивни с оглед на нуждите на детето.

Амбиции и надежди на децата

Самджхана, на 17 г., е преживяла физически и сексуален тормоз, причинен от предходния ѝ работодател. Нейната стратегия за справяне с последствията включва неотклонно придържане към плана ѝ да отвори шивашко ателие в бъдеще:

„Трябва да продължа да работя и да спестявам заплатата си, за да мога в бъдеще да отворя шивашко ателие. Заради това не е чак толкова голям проблем да изтърпя някои трудности“.

Упование на Бог или на хора – подходът на децата при споделянето или таенето на проблеми

В проучването за Непал има примери на деца, които отиват в храма да се молят като начин да се справят със стреса и изпитанията, пред които се изправят. Суприя е едно такова момиче на 15 г., което е претоварено от работа и бито на работното си място (бивайки също жертва на сексуална злоупотреба на предишното си работно място):

„Когато се ядосам, се обръщам към Бог и се моля Той да ме освободи от гнева, защото не обичам гнева“.

Достъпът до подкрепа от хора, които може да са склонни да я предлагат или към които изглежда безопасно да се обърнеш за помощ, зависи от тази стъпка – доверяването на човека, чиято помощ се търси, в молба за подкрепа. И все пак някои деца споделят, че не разчитат на друго, че разчитат на себе си, когато се изправят пред трудности. Едно от децата в Непал, Солочана, е описана като представител именно на тази група:

„Тя не обича да споделя своите проблеми и чувства. Счита, че чувствата трябва да се крият дълбоко и да не се споделят с други. Аналогично Солочана посочва своя слабост – тя казва, че има проблем с голямата си гордост, лесно се пали и не изслушва предложенията на други хора“.

Други деца обаче прилагат различен подход и се доверяват на хора, на които могат да вярват или считат, че помагат. Друго непалско момиче илюстрира тази група:

„[Бидхя] има приятелка в училище, с която споделя всички свои проблеми. Тя също говори с по-голямата си сестра, която ѝ е давала силна

емоционална подкрепа и ù е казвала да има търпение. В дома, в който се намира сега, работодателят ù и неговата дъщеря са хората, които я подкрепят, когато съпругата на работодателя я гълчи или бие“.

5. Поуки и възможни следствия от изследването

„Какво можем да научим от живота на деца и възрастни, от семейства и общности, както и от съществуващите услуги, което би допринесло към разбирането ни на резилианса в превенцията и възстановяването на деца от сексуално насилие и сексуална експлоатация?“

Цялостният проект – и трите изследвания по страни – визира два основни въпроса: реалностите на сексуалната злоупотреба и експлоатация в живота на младите хора и понятието „резилианс“. Това е рамката, съобразно която е структурирано изследването. Проучванията имаха за цел да осветлят контекстите на преживяванията на младите хора на реална злоупотреба или на обстоятелства, в които силно присъства рискът от такава злоупотреба. Също се търсеше да се установи до колко има връзка между идеята за резилианс и преживяванията на младите хора в хода на изследователската работа. Изследванията могат да подчертаят, но също така и да отправят предизвикателство към допусканията и очакванията сред читателите. По определение са малко моментите на откривателство тип „еврика“ в науката или нейните изследвания. Вместо това научната работа напредва бавно и стабилно, подлагайки на проверка отговори и измисляйки въпроси. Когато е налице достатъчно убеденост относно резултатите и достатъчно въображение и яснота относно въпросите, довели до резултатите, тогава науката може да напредне с просено зърно напред, всеки път с по един (обикновено много малък) въпрос. Убедеността в резултатите изисква първо получаването на сходни отговори при повторно формулиране на въпроси при сходни условия. По-дълбоката увереност изисква постоянство при констатациите, когато условията се променят по някакъв начин. Дали например резултатите важат не само в разредената лабораторна среда, но и в сложните и объркани условия на реалния живот?

Проект „Бамбу“ искаше да установи доколко уместно и съдържателно може да се окаже понятието резилианс в комплексните и объркани условия на реалния живот на децата и семействата при различни и стресови обстоятелства. Целта му беше да определи доколко приложими и смислени могат да са видимите елементи на резилианса за онези, които най-непосредствено са подложени на или са засегнати от сексуална злоупотреба и експлоатация. Проектът също така целеше това да бъде сторено в контексти, в които тези въпроси са рядко разглеждани, и с деца и възрастни, чиито гласове рядко биват чути по тези или други въпроси. „Бамбу“ фактически даде възможност на привържениците на резилианса, както и на скептично настроените спрямо него, да подложат на проверка своите възгледи на студената светлина на реалността. Основната идея на проучването беше да се изучи уместността на резилианса в различни контексти, в които рядко има такава възможност – и в контекста на сексуалната злоупотреба и експлоатация.

„Бамбу“ отразява прозрението, че понятието резилианс, независимо по какъв начин се изразява или разбира, налага все по-силен и по-силен интерес сред работещите с деца и

семейства в много държави и в различни езикови и културни среди. Също така проектът е мотивиран от желанието да даде принос към една по-широка и по-разнообразна международна база за проучване на и разсъждение върху резилианса. Проектът „Бамбу“ откликва на голям интерес от страна на специалистите, работещи с деца и семейства, които искаха да научат повече по въпроса дали резилиансът като понятие ще устои и ще изпълни привидното обещание, което носи, дали в приложно отношение би могъл да осигури по-уместни и ефективни реакции спрямо истинските житейски въпроси и нужди на децата. Също така проектът се ангажира с интереса на специалисти, работещи в по-бедни условия в държави с ниски или средни доходи, в места, които често са „извън радар“ на изследователите в областта на социалната наука и спонсорите на техните научни изследвания.

Проектът „Бамбу“ е с намерението да стимулира и даде дух и съдържание на една дискусия по темата детски резилианс в лицето на сексуалната злоупотреба и експлоатация. Настоящият обобщаващ доклад се предлага като една форма на принос към този процес на дебат, който, надяваме се, ще привлече много участници – деца и възрастни – с представителство на гласове от областта на политиките, професионалисти и на общността. Също така се изразява надежда, че обсъжданията ще се проведат на много места и на много нива, от местните общности до кабинетите на определящите политиките и на онези, взимащи решения по отношение на финансирането.

Възможните следствия и поуки, извлечени въз основа на предварително синтезиране и обобщаване на констатациите от трите проучвания биха могли да се обособят в пет ключови тематични области:

1. Капацитет на децата;
2. Значимост на неформалните връзки и подкрепа;
3. По-широк контекст, в който възниква злоупотребата и рискът от злоупотреба;
4. Разбиране на резилианса; и
5. Възможни следствия/изводи както относно програмното планиране, така и практиките, предназначени за работа на терен.

Капацитет на децата

Специфична силна страна на проучването „Бамбу“ е извеждането на преден план на гласа и преживяванията на децата като ключ към по-добър достъп до жизнените преживявания, в които резилиансът може да бъде открит или проявен.

Вероятно най-силната поука от цялото проучване е впечатляващият *капацитет* на децата от изследването. В това отношение е важно и да се напомни на читателя, че тези деца не са подбрани като някаква елитна извадка респонденти. За да бъдат включени в проучването, децата и младежите трябваше да са преживели сексуална злоупотреба или експлоатация или да са живели в условия със силно излагане на риск от такава злоупотреба или експлоатация. Практически това означава, че в типичния случай те са живели при много трудни обстоятелства.

Проучването ясно показва, че децата и младежите могат да бъдат **проницателни наблюдатели** на своя собствен живот и да говорят за него по един **ясен и информативен начин**. Онези, които искат задълбочено да опознаят и разберат реалността на което и да е дете, следва да черпят

сведения от личните преживявания на детето по отношение на собствения му живот. Възможното следствие е, че възрастните трябва да оценяват важноста на ангажирането с определено дете или група деца, с подход, основан на чувствителност, така че да се извлече съответната информация. Изслушването на децата и черпенето на тяхната експертност във връзка с техните обстоятелства е от съществено значение за постигането на по-прецизни и по-състоятелни отговори.

В допълнение, проучването показва, че младежите са **изобретателни и дейни**, когато търсят начини да подобрят своето положение. Поразително е колко често младите хора посочват подкрепяща фигура около тях или в социалната мрежа и колко често са успявали да „ангажират“ интереса и съдействието на този човек.

Значимост на неформалните връзки и подкрепа

Децата в проучването показват своите умения да съдят проникателно, когато оценяват какво намират за полезна подкрепа и кои биха могли да са източниците ѝ. Фигурите, които официално предоставят помощ, биват оценени, но от разказите на младите хора става ясно, че с преобладаваща роля са неформалните източници на подкрепа. Това отчасти отразява по-ограниченото наличие на лица, формално предоставящи подкрепа, но и по-голямата близост и познаване на фигурите, предоставящи неформална помощ. Изглежда децата ценят много високо всяка помощ, която получават от роднини, приятели, работодатели и други хора в своята социална мрежа. Също от сведенията се вижда, че у младите хора може да е налице усещане кой и какво би могло да е от помощ, което е по-широко отколкото възрастните очакват. Разказите на младите хора показват, че понякога те черпят помощ от по-малко конвенционални ресурси („конвенционални“ съгласно възприятието на възрастните), като водачи на банди или други млади хора, обект на експлоатация в търговията със секс.

Друго важно послание от трите изследвания е, че хората, които населяват ежедневната среда на децата, оказват силни и непосредствени въздействия в ежедневните преживявания на децата. Присъствието, близостта и непосредствеността имат **влияние**. Това влияние може да е положително или отрицателно, или, в някои случаи, смесено и нееднозначно. Естеството на това влияние и начинът, по който се изявява, ще е най-ясно видимо в преките разкази на децата за техните преживявания. Възможните изводи и следствия биха могли да са, че оценките и интервенциите следва да обръщат внимание върху личните преживявания на децата от техния ежедневен живот. Трите непосредствени среди в ежедневието обикновено са домът (или неговият заместител), училището и кварталът. Когато децата имат възможност да посещават училище, разказите на децата и младежите подчертават неговата сила като среда (положителна и отрицателна) в ежедневието им живот. Констатациите от проучването открояват училището като силна среда, защото то е арена, на която светът на децата, светът на възрастните и този на децата и възрастните заедно се припокриват.

Друг основен момент в изследването е свързан със силното присъствие и влияние върху подхода на децата към ежедневието на спомените за любими хора. Децата се упоават на спомена за минали взаимоотношения, за да черпят вдъхновение и за да се водят в настоящето.

По-широк контекст, в който възниква злоупотребата и рискът от злоупотреба

Констатациите и в трите изследвания осветляват темата злоупотреба и резилианс. Но те също така насочват вниманието към по-широкия контекст, в който може да възникне злоупотребата или да се прояви резилиансът. В търсене на отговори на водещите въпроси на проучването, ние научихме, или затвърдихме, важна поука за значимостта на социалните условия, в които злоупотребата или експлоатацията – и свързаният с тях резилианс – биха могли да възникнат.

Въз основа на извадките и в контекстите на трите държави убедително се очертаха три сурови реалности. Тези реалности сякаш усилват въздействието на злоупотребата или възможността тя да се случи. В разказите на децата за ежедневието им и за живота им като цяло имаше повтарящи се препратки към **бедността в семейството** и влиянието ѝ върху решенията и изборите, които децата е трябвало да предприемат. Бедността в семейството оформя дълга, който децата чувстват, че имат спрямо своите семейства под формата на принос към семейните доходи, и повлиява върху избора им като например вътрешна миграция от селски райони към града. Този фактор също влияе, в съответните случаи, върху решенията на родители дали да пратят своите деца да работят. Предвид начина на съставяне на извадките не е толкова изненадваща констатацията, че бедността е мощен фактор в живота на децата и във връзка с избора, който се налага да правят. Онова, което проучването извежда в графични подробности, са примери за начина, по който децата изживяват реалността на бедността и как различните ѝ аспекти влияят върху живота на децата и техните семейства – и общности. Като подсилва бедността в семейството, тази в общността може да се проявява многообразно в ежедневието на децата. Един непосредствен пример от констатациите са общности без училище или общности, в които училището е с много бедна материална база.

Друг поразителен момент в разказите, визиращи много различни обстоятелства, са честите препратки на децата и младите хора към техните преживявания на **насилие** в семейния им дом или в квартала, в който живеят или са отраснали. Участниците споделят, че са били свидетели на насилие и също така понякога са преживявали насилие, дали извършено от членове на семейството или други възрастни, или пък връстници в мрежата на общността. Това насилие би могло да е физическо, но също така децата са преживявали посегателство чрез насилие в символични форми. Разказите на децата наистина показват, че реалното физическо насилие или заплахата от такова е твърде често срещан елемент в живота за мнозина. Но насилието може да се проявява и в нефизически форми, като присмех и унижение. Думите могат дълбоко да нараняват. Докато бедността можеше очаквано да присъства в живота на децата, степента на споменаването на насилие, у дома или в контекста на общността, е поразителна и наситена с предизвикателства. И отново, посочването на насилието не е напълно учудващо, но степента, в която то се очертава като свойствено в непосредствения или по-широкия свят на много деца, се очертава като специален принос на настоящото проучване.

Третият трайно присъстващ елемент е **стигмата**, за която споделят много деца и младежи. Често са се чувствали недооценени или сегрегирани от по-силни групи. Тази стигма касае аспекти на обстоятелства, донесли подигравки, дискриминация или отхвърляне, произтичащи предимно от бедност, но също така и от свързани с това явления като принизен етнически статут или съпричастност към деградирани занимания. Преживяването на стигма е твърде често срещана действителност в средите на множество уязвими популации. Младите хора в

проучването ни напомнят колко повсеместно и реално може да фигурира стигмата в техния живот.

Разбиране на резилианса

Преди да се разгледат възможните следствия от констатациите на проучването, касаещи разбирането на резилианса, първо си струва да се припомним някои аспекти на понятието „резилианс“. Резилиансът е задължително качествено понятие, често изплъзващо се и трудно поддаващо се на готово формулирано или строго определение. Той е едновременно и изкушаващ и убягващ. По-лесно се оставя да бъде описан, отколкото точно измерен. Резилиансът е особено полезен като вдъхновяваща метафора. И наистина, за някои е по-скоро етична рамка за разбиране и насочване на работата с хора в нужда. Чрез призмата на резилианса, ударението е върху признаването и цененето на значимостта на положителните елементи в дадения профил, процес или контекст. Онези, които се стремят да помагат, съответно се водят от въпроси като например какво вече сработва, какво вече е постигнал човекът, кои са важните фигури за него, кои са неговите силни страни и пр.

Резилиансът налага широка подкрепа като абстрактно и общо понятие, но често е и предмет на критичен дебат. Налице е например опасение, че на понятието може да се заложат твърде много очаквания или то да бъде обвързано с твърде частична гледна точка в определени обстоятелства. Твърди се, че прекомерното вторачване в резилианса може да отклони вниманието от отрицателната сила на неблагоприятните елементи и фактори в живота на човек. Съгласно това схващане, резилиансът би могъл да „вдъхне“ или отрази сила, но не е задължително да осигури достатъчно противодействие на отрицателните влияния. Когато резилиансът се постави на фона на основните предизвикателства и стресори в живота на хората, очакванията спрямо него следва да се коригират с известна доза предпазливост.

Проучването „Бамбу“ де факто предлага на онези, които утвърждават ползите на резилианса и са негови привърженици и на скептично настроените спрямо него възможност да подложат на тест своите виждания в условията на студената светлина на реалния живот. Наистина основна идея на проучването е да се изследва резилиансът в реалности, в които рядко има такава възможност – и в контекста на сексуалната злоупотреба и експлоатация.

Резилиансът е понятие, припознато в много култури

Докато надеждата, която имплицитно се съдържа в понятието „резилианс“ лесно се припознава от мнозина в контексти, които се различават много в социално и културно отношение, забележително е, че самата дума „резилианс“ няма пряк превод от английски език на много други езици, въпреки че присъства, например във френския и испанския. Тази езикова „празнота“ загатва за възможно предизвикателство при постигането на много прецизен работещ и универсален консенсус относно значението на думата/понятието. Също така се предполага наличието на силен културен елемент, вездесъщ при опитите за дефиниране или разбиране на резилианса. Етническата и лингвистичната идентичност и социалната класа са сред категориите статут и преживяване, които биха могли да оцветяват начина, по който се възприема или въобразява резилиансът. Независимо от цялото това разнообразие обаче фактът, че резилиансът толкова лесно се припознава като жива реалност в различни култури, често без да има нарочна дума за това – поне в началото, предполага, че оценяването му е дълбоко вкоренено в действителния живот и не е просто една абстрактна фикция.

Определянето на теоретичната и емпиричната база, обуславящи разбирането на понятието „резилианс“, в което и да е от възможните му проявления, е все още незавършен процес. Докато тази работа в голямата си част почива върху редица книги и статии на английски, публикувани в държави с високи доходи, вече се наблюдава разпространение сред другоезични изследователи и практики, като например френски и испански, и отвъд пределите на Европа, САЩ и Австралия до други места, като Латинска Америка.

Резилиансът е действително и съдържателно преживяване в живота на много деца

Резилиансът може да се наблюдава в много от историите на младите хора. Децата в проучването и техните семейства почти винаги са търсили начини да добият сила и да подобрят своето положение, въпреки че не трябва да подценяваме начина, по който попадането в капана на трудни обстоятелства може да изчерпи мотивацията и вярата, че промяна е възможна. Много от разказите от трите страни показват „ниши“ светлина в мрачните истории. Изглежда посланието е, че такива „ниши“ светлина биха могли да произтичат от положителни спомени и положителни взаимоотношения, зареждащи с енергия и мотивация да се продължава напред. Такава „светлина“ би могла да носи утеха и кураж, но тези положителни преживявания невинаги довеждат до трайна промяна или преобразяване в трудни обстоятелства. Данните от проучването предполагат, че резилиансът е съдържателен и установим в живота на много от младите хора, но и че следва да сме реалисти и да не очакваме прекалено много от този ценен процес. От друга страна ние трябва да ценим практики и политики, които отдават дължимото на човешката сърцатост и подкрепа в семейството, социалните и професионалните взаимоотношения с уязвими хора. Понякога тези взаимоотношения правят изключителни чудеса.

Резилиансът може да се променя в хода на времето и в отговор на различни видове натиск

Положителни преживявания, свързани с подкрепа, окуражаване и постижения могат да помогнат на младите хора да проявят резилианс в лицето на превратности. Продължителността

на такива прояви на резилианс или степента на резилианс може да се влияят от начина, по който напрежението между защитните и рисковите фактори се извява в живота на детето в хода на времето. За различни деца при различни обстоятелства, резилиансът може да донесе някакво облекчение от непосредствения натиск; може да вдъхне надежда, че нещата могат отново да се станат по-добре; или може да доведе до трайно преобразяване в живота на младия човек. Децата черпят сила – и резилианс – от прости преживявания, чиято важност лесно може да бъде подценена от „външни“ фигури. Това преживяване може да помогне на детето да устои в трудни условия и да държи отворена вратичката на надеждата. Пример за това е символичната стойност за децата домашни работници в Непал на това да бъдеш равностоен участник, редом с всички, в религиозните празненства в общността.

Периодите на облекчение и радост може да създадат усещане за благоденствие и надежда и да укрепят капацитета на младия човек да оцелява при превратности. Но за да процъфтява, за да се развива оптимално, а не просто да оцелява, да се справя по-добре, отколкото би било разумно да се очаква в условията на поразителни трудности, да проявява „по-дълбок“ резилианс – изглежда е необходимо детето или младият човек да се справят по-добре от очакваното *в продължение на дълъг период от време*. Тази постоянност със своето измерение в хода на времето изглежда много важна за едно състоятелно разбиране на „по-дълбокия“ резилианс. Както данни от настоящето проучване, така и по-широк набор от проучвания, подкрепят това твърдение. Трайни прояви на резилианс донасят някакъв вид преобразяваща промяна в живота на младия човек. Примерите от проучването „Бамбу“ включват вдъхновяващата сила на спомените, свързани с ценностите и приоритетите на починали роднини. В редица разкази те са били източник на траен резилианс, тъй като са вдъхновявали младите хора да взимат нови решения за избор, обуславящи значителни промени в техния живот.

Резилиансът оказва силно влияние – но не е „вълшебна пръчица“

Констатациите в проучването насочват към необходимостта да сме предпазливи по отношение на начина, по който разбираме и използваме понятието резилианс. Напомнят ни, че резилиансът не е „вълшебна пръчица“, че той не може да устои на и да компенсира въздействието на дълбоко проникналата бедност, неравенство и многобройни елементи на неравностойност. Не може да е единствената платформа, която да задвижва развитието на програми за интервенция. Но констатациите категорично не сочат, че няма място за резилианса и че той е неприложим. Резилиансът, какъвто е случаят с всяка съставна част от едно съзидателно усилие, трябва да се използва с внимание и усет. Резилиансът е смислен; може да осветли скрити възможности и в най-угнетяващите обстоятелства. Може да преобрази разбирането на потенциала на хора, изправени пред големи трудности, но не може да неутрализира или изтрие въздействието на трайно наложилата се бедност или негативно въздействие в техния живот. Резилиансът не може да променя социални структури, но понякога може да променя нагласи. Резилиансът е ценно понятие, заслужаващо сериозно уважение. Полага му се уважението на реалистичните очаквания. Резилиансът може да помогне за преосмисляне на възможностите или алтернативите в живота на хората; може да помогне за повлияване върху възжеланията и възприятията, които хората могат да хранят относно своя потенциал или обстоятелства. Но обикновено резилиансът не може да промени тези обстоятелства. Сам по себе си не може да даде дом на бездомно семейство; не може да освободи от насилие квартал, в който насилието е обичайно; не може да направи една

враждебна училищна среда невраждебна. Обаче резилиансът би могъл понякога да повлияе върху начина, по който човек се справя с или възприема обстоятелствата, в които се намира. Би могъл да насърчи увереността да се задават въпроси и да се представят нови възможности.

Също така трябва да избягваме оттук да правим извода, че жертвите на трудни обстоятелства могат лесно да ги преодолеят само чрез възприемането на нагласа, почиваща върху повече издръжливост, повече резилианс и че ако не го сторят, те по някакъв начин са отговорни за своето трудно положение. Има случаи, при които децата изглежда се справят по-добре – или изгледите са по-положителни – отколкото би било разумно да се очаква, поне за някои сфери от живота им. Също така обаче е вярно, че проучването не лансира идеята, че резилиансът е или би могъл да стане някакъв вид „вълшебна пръчица“ в живота на децата. Естеството на изведените данни не показва модел, съдържащ готова формула за вдъхване на резилианс у деца, които не изглежда да го проявяват. Констатациите предполагат, че резилиансът е смислено понятие, отразено в много форми в представените истории. То е смислено, без задължително да е всепроникващо; ценно, без задължително да е решаващо. Необходимо е работещите с деца да разбират понятието и да оценяват както неговата стойност, така и неговите ограничения. Констатациите от трите държави в това изследване предполагат, че сам по себе си резилиансът не може да направи така, че децата (или възрастните) рутинно да устояват на плашещите и вездесъщи превратности в живота. Степента на трудностите може да повлияе върху потенциалната приложимост на резилианса. Колкото по-голяма е трудността, толкова по-вероятно е изолираното влияние на която и да е форма на проявление на резилианс да е по-малко приложимо.

Възможни следствия, касаещи планирането на програми и работата на терен за подкрепа на превенцията и възстановяването

Превенцията на и възстановяването от сексуална злоупотреба/експлоатация изискват внимание на две нива

Сексуалната злоупотреба и/или експлоатация са най-основните въпроси за младите хора в проучването или са присъствали в по-широкия контекст на общността, в която те живеят. И все пак, съгласно техните отговори, бедността, насилието и/или стигмата често се очертават с по-силно присъствие, и в местата, в които се наблюдават тези явления, често увеличават и вероятността за сексуална злоупотреба или експлоатация или усложняват справянето с тази злоупотреба или експлоатация. Онези деца, изложени и на трите форми на негативно въздействие – бедност, насилие и стигма – очевидно са по-уязвими, когато се изправят пред някаква заплаха от сексуална злоупотреба и експлоатация. Възможното следствие тук е, че мерките за защита и превенция следва да се задействат съобразно начина, по който по-широките условия, в които живее детето, могат да повишат или понижат риска от преживяване на злоупотреба, както и въздействието на такава злоупотреба, когато тя възникне. Докато проучването откроява уместността на по-широки стресори при изявяването или въздействието на сексуалната злоупотреба или експлоатация, също така е необходимо да се подчертае, че подобна злоупотреба или експлоатация не се свежда до обстоятелства, при които е приложим по-широк социален стрес. Както обаче подчертават преживяванията, споделени в изследването, рискът от и въздействието на сексуалната злоупотреба и експлоатация е по-

вероятно да са по-големи, ако обстоятелствата като цяло са по-неблагоприятни. Генералната идея тук е, че усилията по превенция и възстановяване трябва да бъдат насочени както към въпросите на злоупотребата/експлоатацията по същество, така и към по-широкия контекст на социален стрес, в който те често възникват.

Преживяванията на действителността на всяко дете са уникални

Едно послание от изследването, което се повтаря отново и отново, е, че е трудно да се правят обобщения, валидни за всички случаи и контексти. Необходима е предпазливост при тълкуването на реалността на всяко дете. За да се знае какво се случва в живота на дадено дете, трябва да избягваме допусканията, като вместо това следва да се обръщаме, във всеки един случай, към внимателно обследване на конкретните обстоятелства и да изслушваме внимателно, непредубедено и с отворени сетива преживяванията на детето. Децата често попадат в и населяват сложни реалности. Проучването показва семейства-работодатели на деца домашни прислужници, които ги експлоатират, но и някои, които са добросърдечни и не се вписват в отрицателния стереотип, както и други, при които някои от членовете на семейството са жестоки, а други - благонамерени. Обрисуват се родители, които понякога пият прекалено много или прибягват до насилие, други, които оказват подкрепа и насърчават, и дори родители, които в различни моменти са с отрицателно и с положително поведение. Показват се приятели, които могат да бъдат благоразположени, както и такива, които могат да са жестоки и обезсърчавачи. Говори се за съседи, които не скъпят своята подкрепа, и такива, които са безразлични и не помагат. Фигурират учители, които са благонамерени и насърчават и такива, които проявяват озлобление и враждебност. Възможните следствия относно практиката и политиките са, че онези, които се стремят да окажат въздействие върху преживяванията на децата, трябва да познават и разбират в дълбочина реалността на *точно това дете* и начина, по който то изживява различните взаимоотношения. Решенията да помогнат следва да се доближат до изживяната действителност на децата, предмет на техния интерес.

Сложността налага гъвкави вместо стандартизирани подходи

Констатациите подчертават, че няма проста формула за насърчаване на резилианс и за гарантиране на резултати, характеризиращи се с издръжливост и резилианс за децата, изправени пред превратности или трудни обстоятелства. Едно определено преживяване може да е източник на резилианс в един контекст и източник на риск в друг. Да вземем примера с взаимоотношенията с работодателите. Проучването откроява опасностите, съдържащи се в прибързаните или незадълбочени обобщения. В някои истории семействата на работодателите са представени като жестоки и сурови; в други като оказващи подкрепа и добросърдечни. Само като се познава по-пълната история, е възможно да се тълкува значението на преживяването като източник на резилианс или риск. Общото проучване ни припомня някои от спектрите на възможните преживявания и риска от прибързани или повърхностни заключения.

Ако едно дете бъде възприемано като различно в света, в който живее, това носи значителен риск същото дете да стане жертва на посегателство

Децата може да платят висока цена, ако техните връстници ги възприемат като различни, или по-точно като различни по начини, свързани с някаква непълноценност. Това може да звучи

като очевидно твърдение, но опитът сочи, че е необходимо да бъде повтаряно постоянно. Разказите на децата в трите държави представят в изобилие доказателства, че това е една безпощадна действителност в детството в много културни среди. Необходимо е възрастните, които са ангажирани с предоставянето на подкрепа на уязвими деца, да не изпускат никога от внимание това важно (и недотам оценявано) измерение на уязвимостта.

Миграцията и мобилността повишават уязвимостта

Географската мобилност е често срещана тема в много от разказите на децата. Те споделят, че са се преместили в отговор на икономически затруднения или стрес и напрежение в семейството. Вътрешната миграция (в рамките на страната) се очертава като стратегия, възприета от някои деца, изправени пред трудности. В някои случаи изглежда, че децата избират по-голямото разстояние (независима вътрешна миграция [в рамките на страната]) в търсене на по-добри времена – за защита, подкрепа, заетост в условия на стрес в семейството или стрес от финансово естество. В някои случаи се местят сами, като например от селски район в града; в други случаи се местят в друго домакинство, с което са налице роднински или други връзки. Наблюдават се и случаи с многократно преместване в отговор на променящи се обстоятелства. При по-малък брой анкетирани (най-вече в България), се наблюдава как определени домакинства избират да се преместят, за да осигурят закрила в отговор на трудности, които детето среща в училище или в квартала.

Докато новото местожителство би могло да донесе нови възможности, разказите в същото време сочат, че подобни действия носят и риск. Не е задължително те да гарантират търсеното решение и могат да направят детето още по-уязвимо, по силата на това, че се разрушават предишни мрежи за подкрепа и детето бива изложено на отхвърляне или враждебност от страна на връстници в ново училище или квартал; също така едно преместване може да е свързано с повишена опасност от нежелани опити за сближаване или домогвания от страна на възрастни, склонни към извършване на посегателство.

Едно възможно следствие от констатациите е, че за историите за мобилност следва да сигнализира на доставчиците на услуги предвид потенциални елементи на уязвимост, които биха могли да произтичат от едно скорошно преместване. Историите за мобилност са и поредно напомняне, че като цяло едно и също преживяване би могло да е източник както на риск, така и на резиланс в условията на различни жизнени пътувания или дори в различни моменти от едно и също жизнено пътуване. Мобилността може да се свързва с ново начало и намирането на по-твърди устои и по-здрава почва; или пък мобилността може да доведе до разместване и цикъл на местения и уязвимост. Разбирането на контекста на мобилността е от съществено значение за тълкуването на неговата важност за конкретно жизнено пътуване. Колко здрава е новата почва; колко надеждни са устоите; колко силни са новите връзки? Разказите от проучването показват, че това са уместни въпроси, върху които да се разсъждава в стремежа да се разбере контекстът на пътуването и личното му значение за младия човек в историите за мобилност.

Приоритетни групи

Докато всички деца, живеещи в стресови условия, имат нужда от подкрепа, проучването ни напомня, че някои групи деца може да са изложени на по-висок риск от стрес и може да се изправят пред по-сериозни предизвикателства по отношение на достъпа до необходимата

помощ. Сведенията в проучването показват, че тези групи включват етнически малцинства, деца мигранти или разселени деца, деца, за които се знае, че са изложени на насилие в семейството или в общността и деца домашни работници. Като цяло, крайната бедност изглежда се налага като високорисков фактор и повечето от изброените групи сякаш е вероятно да са засегнати от крайна бедност.

6. Заключение бележки

Проучването ни напомня за въздействието на сексуалната злоупотреба и експлоатация в живота на децата, чрез разказа на непосредствено преживелите ги. То също така подчертава вездесъщото и силно (а често и едновременно) присъствие на бедност, насилие и злоупотреба в толкова много от домакинствата или по-широката общност на децата, обхванати в изследването. Тази картина отразява, частично, основния предмет на внимание на проучванията и начина на съставяне на извадките. Независимо от това, констатациите ни напомнят, че сексуалната злоупотреба и експлоатация не се случват изолирано, нито в среда без други предизвикателства.

Проучването също така подчертава забележителната издръжливост на децата и младите хора, изправени пред тези трудности – и на много от техните роднини. Резилиансът може да се открие в много от различните истории и разкази. Източникът на такъв резилианс често изглежда се съдържа във взаимоотношения, преживени като носещи подкрепа, окуражаване или вдъхновение. Повечето от децата и младите хора сякаш успяват да намерят някакъв източник на помощ. Но наблюдаваните и споделяните видове подкрепа като че ли (неизменно) се различават като качество, надеждност, устойчивост, вид и произход. Присъствието на подкрепа може да е полезно, но, при това неизненадващо, подобна подкрепа има своите ограничения. Тя невинаги е в състояние да компенсира силния стрес, който често спохожда децата в резултат от натиск с по-широко въздействие, като например бедност, насилие и/или стигма. Резилиансът може да е положителен като присъствие в живота на децата, но не може да се справи с всяко предизвикателство, пред което те се изправят.

Конкретен и особен принос на изследването е начинът, по който то осветлява разнообразието на източници на подкрепа, до които младите хора съумяват да се доберат, въпреки трудните обстоятелства, в които се намират. Най-интересните положения относно тези източници на подкрепа са (i) надделяващото присъствие на неформалните източници и (ii) изненадващият характер и сложност на някои източници. В трите национални контекста относително маргиналната роля на професионалистите не е изненадваща, предвид често дефицитните системи за професионални услуги. Но неформалната подкрепа постига нещо повече от това да запълни празнината, дължаща се на липсваща професионална помощ. Като че ли неформалните източници са ценени и заради своята непосредственост и близост. Докато роднините и приятелите могат да бъдат предвидими в качеството си на източници на подкрепа, има и изненадващи елементи в ландшафта на общността.

Наблюдават се примери на млади хора, откриващи подкрепа по силата на членство в банди, други пък я получават от местни бизнесмени (занимаващи се със законна дейност). Отчита се отново и отново нееднозначност по отношение на много от източниците – в някои истории даден източник на подкрепа е с положителна функция, в други – с отрицателна, и вече в трета група случаи, по-малобройни, тази двусмисленост може да се види в преживяванията на едно и също дете, например при родител, чието поведение на моменти е благотворно, а на моменти - вредящо.

И накрая, констатациите ни напомнят, че съществува измерението на неравенството при преживяването на подкрепа или превратност. Рискът от вреда не е разпределен равномерно в условия на трудности и изпитания. Определени социални групи са изложени на по-голям риск (например деца от етнически малцинства и деца с увреждания). В случаите на подкрепа – в това число неформална, наличието или сигурността ѝ като че ли са най-разнообразни, предвид обстоятелствата около децата. И отново, изглежда, че онези, които се изправят пред най-много трудности, ще имат и най-малка вероятност да достигнат до надеждна подкрепа, било то от формални или неформални източници.

Констатациите ни припомнят колко ценно е внимателното вглеждане и отвореното приемане на живота на децата, за да не се пропусне онова, което е по-малко очевидно и понякога по-показателно и информативно. Констатациите ни учат и да уважаваме преживяванията и капацитета на децата. Дори и в условия, изпълнени с тежки предизвикателства, децата проявяват проникателност и дават информация за своя собствен живот. Също така беше поразителен фактът, че реално всички от децата дейно и с решимост търсят начини да се справят по-добре с обстоятелствата, в които се озовават.

Като цяло се очертават пет основни послания:

1. Децата много умело се справят с ежедневните предизвикателства, с които се сблъскват – повечето от тях съумяват да намерят някакви подходящи (и понякога неочаквани) източници на подкрепа ден за ден;
2. Доближаването до живота на децата и стремежът да се учи направо от тях е залог за точно усещане за онова, което се случва за тях – добро и лошо;
3. Бедността, насилието и стигмата често са мощни стресови фактори в живота на децата;
4. Сексуалната злоупотреба и експлоатация нанасят травма и вреда, но следва да се разглеждат като само една част от по-мощната картина на насилие и превратности, които децата обикновено понасят; и
5. Деца от определени малцинства са по-уязвими поради своя нисък социален статут и статус и понякога по-малък достъп до подкрепа.

В тези прозрения има много храна за размисъл за начина, по който разработваме и приоритизираме системите за подкрепа в живота на децата. Има няколко заключителни положения, които си струва да се отчетат конкретно по отношение на резилианса:

- Процесите, които пораждаат модели на резилианс в живота на децата, се определят от множество фактори, които са сложни и силно обусловени от съответния контекст;
- Не съществува една-единствена „вълшебна пръчица“, която стимулира или задейства резилианса и която може да се прилага при предоставянето на услуги по някакъв стандартен, механичен начин;
- Проявите на резилианс в определени моменти не са залог за положителни резултати в дългосрочен план, в условия на силен натиск от различен вид, като например бедност или насилие, нито пък гарантират елиминиране на въздействието на трудните преживявания;
- Резилиансът може да е насочващ за положителна работа с хора, намиращи се в условия на сериозни и многообразни трудности, но не е в състояние да промени несправедливи

и неадекватни социални структури или начина, по който те влияят върху живота на хората;

- Понятието резилианс може обаче да вдъхва надежда и вяра, че положителна промяна е възможна. Важността на неформалните (и неочаквани) източници на подкрепа в живота на децата отправя предизвикателства към разработването и предоставянето на формални услуги, налагащи внимателно обмисляне;
- Също следва да се отбележи, че най-маргинализираните деца и семейства е възможно да разполагат със силно ограничен или непоследователен достъп до каквато и да било форма на подкрепа – формална или неформална;
- Задълбоченото внимание върху преживяванията и обстоятелствата на децата има вероятност да донесе ценни сведения относно силните страни, различните видове подкрепа и ресурсите, които могат да бъдат надграждани и укрепвани;
- Изготвянето на „карта“ на силните страни и положителните влияния изглежда е от съществена важност в работата с отделните деца или с по-големи групи или общности от млади хора. Разработващите и предоставящите програми за подкрепа следва да започнат с определяне на съществуващите силни страни, капацитет и ресурси. Това изисква мащабна смяна на нагласите, тъй като повечето от действащите практики започват с идентифициране на дефицити и трудности, на онова, което не сработва. Вместо това усилията следва да са насочени към търсене на елементите, които работят за дадено дете, семейство или общност, за да бъдат надлежно надграждани и укрепвани;
- Усилията за помощ следва да са индивидуализирани и въз основа на внимателно отчитане на контекстуалната картина, а не толкова въз основа на тясно придържане към стандартизирана процедура; и
- Децата, живеещи в крайна бедност, следва да са с приоритет – защото обикновено бедността прави такива деца най-уязвими към рисковете и последствията на злоупотреба, експлоатация и насилие.

 OAK
FOUNDATION